

**BACHELOROPLEIDING
RECHTSGELEERDHEID**

FACULTEIT RECHTSGELEERDHEID

RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

QANU
Catharijnesingel 56
PO Box 8035
3503 RA Utrecht
The Netherlands

Telefoon: +31 (0) 30 230 3100
E-mail: support@qanu.nl
Internet: www.qanu.nl

Projectnummer: Q0659

© 2018 QANU

Tekst en cijfermateriaal uit deze uitgave mogen, na toestemming van QANU en voorzien van bronvermelding, door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook, worden overgenomen.

INHOUDSOPGAVE

RAPPORT OVER DE BACHELOROPLEIDING RECHTSGELEERDHEID VAN DE RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN	5
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDING	5
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING	5
SAMENSTELLING VAN HET PANEL.....	5
WERKWIJZE VAN HET PANEL	6
SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL	10
BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGSBEOORDELING	12
BIJLAGEN	24
BIJLAGE 1: CURRICULA VITAE VAN DE PANELLEDEN	27
BIJLAGE 2: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER.....	29
BIJLAGE 3: BEOOGDE EINDKWALIFICATIES.....	36
BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA.....	38
BIJLAGE 5: BEZOEKPROGRAMMA	44
BIJLAGE 6: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN	46

Dit rapport is vastgesteld op 10/10/2018.

RAPPORT OVER DE BACHELOROPLEIDING RECHTSGELEERDHEID VAN DE RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

Dit rapport volgt het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO (d.d. 19 december 2014).

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDING

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid

Naam van de opleiding:	Rechtsgeleerdheid
CROHO-nummer:	50700
Niveau van de opleiding:	bachelor
Oriëntatie van de opleiding:	academisch
Aantal studiepunten:	180 EC
Afstudeerrichtingen:	Nederlands Recht IT-Recht Internationaal en Europees Recht Fiscaal Recht Notarieel Recht Juridische Bestuurskunde
Locatie(s):	Groningen, Leeuwarden (propedeuse)
Variant(en):	voltijd
Onderwijstaal:	Nederlands
Vervaldatum accreditatie:	03/07/2019

Het bezoek van het visitatiepanel Rechtsgeleerdheid aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Groningen vond plaats op 22 - 25 januari 2018.

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING

Naam van de instelling:	Rijksuniversiteit Groningen
Status van de instelling:	bekostigde instelling
Resultaat instellingstoets:	positief

SAMENSTELLING VAN HET PANEL

De NVAO heeft op 7 augustus 2017 ingestemd met de samenstelling van het panel. Het panel dat de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid beoordeelde bestond uit:

- Em. prof. mr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteyn, emeritus hoogleraar in Transnationale aspecten van het ondernemingsrecht aan de Universiteit Utrecht [voorzitter];
- Prof. mr. E. (Elies) van Sliedregt, hoogleraar International and Comparative Criminal Law aan Leeds University (Groot-Brittannië) [vice-voorzitter];
- Prof. dr. R.A. (Ramses) Wessel, hoogleraar International and European Law and Governance aan de Universiteit Twente;
- Prof. mr. dr. A.J.C. (Adrienne) de Moor-van Vugt, hoogleraar Staats- en bestuursrecht aan de Universiteit van Amsterdam;
- Em. prof. mr. L.C. (Laurens) Winkel, emeritus hoogleraar Rechtsgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam;

- Em. prof. mr. drs. H.P.A.M. (Henk) van Arendonk, emeritus hoogleraar Belastingrecht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam;
- V.A. (Veerle) van Waarde, masterstudent Nederlands Recht, specialisatie Staats- en Bestuursrecht, aan Maastricht University [studentlid];
- Prof. mr. A.A. (Antoon) Quaadvlieg, hoogleraar Privaatrecht, specifiek Handels- en Economisch recht, industriële eigendom en auteursrecht, aan de Radboud Universiteit Nijmegen [referent IT-recht];
- Prof. mr. H.N. (Harriët) Schelhaas, hoogleraar Privaatrecht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam [referent Privaatrecht].

Het panel werd ondersteund door drs. R.L. (Renate) Prenen, die optrad als secretaris.

De curricula vitae van de panelleden zijn opgenomen in bijlage 1.

WERKWIJZE VAN HET PANEL

De visitatiegroep Rechtsgeleerdheid

De beoordeling van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Groningen was onderdeel van de visitatie Rechtsgeleerdheid. Van oktober 2017 tot en met maart 2018 beoordeelden drie panels in totaal 92 opleidingen aan elf universiteiten. In overleg met de NVAO is ervoor gekozen om binnen de overkoepelende visitatiegroep Domein Rechtsgeleerdheid drie subclusters (in het vervolg clusters) van instellingen aan te wijzen:

Cluster I	Universiteit van Amsterdam, Vrije Universiteit, Erasmus Universiteit Rotterdam, Nyenrode Business Universiteit;
Cluster II	Universiteit Leiden, Tilburg University, Universiteit Utrecht;
Cluster III	Maastricht University, Open Universiteit, Radboud Universiteit, Rijksuniversiteit Groningen.

Cluster I

- Em. prof. mr. I.F. (Ige) Dekker (voorzitter)
- Prof. dr. mr. P.P.T. (Paul) Bovend'Eert (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. mr. T.A. (Theo) de Roos
- Prof. dr. P.H.J. (Peter) Essers
- Prof. dr. mr. A.L.B (Aurelia) Colombi Ciacchi
- Dr. mr. W.H.F.M. (Wouter) Cortenraad LLM
- Prof. dr. mr. G.E. (Gerrit) van Maanen
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. mr. dr. P. (Peggy) Valcke
- Prof. dr. L.J. (Larissa) van den Herik

Cluster II

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter)
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksma (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure
- Prof. dr. R.G. (Rainer) Prokisch
- Prof. dr. A.A.H. (Aukje) van Hoek
- Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos
- Prof. dr. J.B. (Hanneke) Spath
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB

- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaedvlieg

Cluster III

- Em. prof. mr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteyn (voorzitter)
- Prof. mr. E. (Elies) van Sliedregt (vice-voorzitter)
- Prof. dr. R.A. (Ramses) Wessel
- Prof. dr. mr. A.J.C. (Adrienne) de Moor-van Vugt
- Em. prof. mr. L.C. (Laurens) Winkel
- Em. prof. mr. drs. H.P.A.M. (Henk) van Arendonk
- Prof. dr. Y. (Yves) Jorens
- Dr. D. (Dominique) Sluijsmans
- Dr. mr. S.A. (Sonja) Kruisinga
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. M. (Manuel) Desantes Real
- Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaedvlieg
- Prof. mr. H.N. (Harriët) Schelhaas

Voor elk bezoek binnen een cluster werd vervolgens een subpanel aangesteld, gebaseerd op de expertise en beschikbaarheid van panelleden en rekening houdend met mogelijke belangenverstremming. Voor de beoordeling van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Groningen bestond het panel uit de volgende leden:

- Em. prof. dr. mr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteyn [voorzitter]
- Prof. dr. mr. E. (Elies) van Sliedregt [vice-voorzitter]
- Prof. dr. mr. R.A. (Ramses) Wessel
- Prof. dr. mr. A.J.C. (Adrienne) de Moor-van Vugt
- Em. prof. dr. mr. L.C. (Laurens) Winkel
- Em. prof. drs. H.P.A.M. (Henk) van Arendonk
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB [studentlid]
- Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaedvlieg [referent]
- Prof. mr. H.N. (Harriët) Schelhaas [referent]

Coördinatie en secretarissen

Dr. Fiona Schouten was uitvoerend coördinator van de visitatie Rechtsgeleerdheid, drs. Linda te Marvelde supervisor en Marcella van Schie MA projectondersteuner. Voor cluster I traden drs. José van Zwieten (UvA, VU) en dr. Marianne van der Weiden (EUR, Nyenrode) op als secretaris, voor cluster II Adrienne Wieldraaijer-Huijzer MA (UL) en dr. Floor Meijer (TiU en UU) en voor cluster III drs. Renate Prenen (MU, OU, RU en RUG). Daarnaast was Fiona Schouten voor de bezoeken aan de UvA, EUR, MU en RU tweede secretaris vanwege parallelsessies in het programma en aan de RUG vanwege voorgenomen naamswijzigingen van opleidingen.

Consistentie en ijking

De consistentie in de beoordeling binnen en tussen de drie clusters werd op diverse manieren geborgd:

1. De coördinator van QANU was bij elk bezoek aanwezig bij het opstellen van de eindoordelen;
2. De coördinator was bij het eerste bezoek in ieder subcluster aanwezig;
3. Er vonden ijkingsoverleggen plaats op vrijdag 8 december 2017 en 6 april 2018 waarin voorzitters, vice-voorzitters, studentleden en de coördinator van QANU werkwijze en beoordeling bespraken;

4. De voorzitters waren in ieder geval bij één bezoek buiten hun eigen cluster als toehoorder aanwezig;
5. De student-panelleden rouleerden; zij namen deel aan ten minste één bezoek in elk cluster;
6. Voorafgaand aan de bezoeken vond er op 29 augustus 2017 een overleg plaats tussen coördinator en secretarissen, waarin de werkwijze wordt besproken.

Vorbereiding

Op 23 maart 2017 werden de voorzitters van de drie panels gezamenlijk door QANU geïnformeerd over de werkwijze tijdens de visitatie Rechtsgeleerdheid, de beoordelingskaders en de bezoekplanning. Daarbij spraken zij ook over wederzijdse afstemming en onderlinge communicatie. De voorzitters kwamen naar aanleiding hiervan tot een gezamenlijke richtlijn voor hun werkwijze bij de scriptieselectie en tot een omschrijving van aard en aantal van de vakken die tijdens de bezoeken door de opleidingen ter inzage werden gegeven.

Alle leden van de drie panels kwamen op 19 juni 2017 bijeen voor een startvergadering. Tijdens die bijeenkomst werden de panelleden geïnformeerd over de van toepassing zijnde beoordelingskaders en de planning van de bezoeken. De panelleden reflecteerden ook op de inhoud en het gebruik van het domeinspecifiek referentiekader voor de visitatiegroep (zie bijlage 2).

In de aanloop naar het visitatiebezoek aan de Rijksuniversiteit Groningen stelden coördinator en panelvoorzitter een selectie samen van eindwerken van de te beoordelen opleidingen. Deze eindwerken werden gekozen uit een lijst van afgestudeerden over de periode 01-09-2015 – 31/08/2017. De selectie vond plaats volgens de Beoordelingsrichtlijn eindwerken van de NVAO. Daarbij hielden de coördinator en voorzitter rekening met variatie in onderwerpkeuze, afstudeervariant, begeleiding en beoordeling. Het panel bestudeerde deze selectie en de bijbehorende beoordelingsformulieren.

De coördinator stelde een bezoekprogramma op in overleg met de contactpersonen van de Faculteit Rechtsgeleerdheid. Dit bezoekprogramma is in dit rapport opgenomen als bijlage 5. De Faculteit Rechtsgeleerdheid selecteerde vervolgens voor elke gespreksronde representatieve gesprekspartners die ter goedkeuring werden voorgelegd aan het panel en de coördinator.

Na ontvangst van de kritische reflectie controleerde de coördinator deze op kwaliteit en volledigheid alvorens haar ter bestudering naar het panel te sturen. De panelleden lazen de kritische reflectie en formuleerden op basis daarvan vragen en eerste bevindingen.

Bezoek

Het visitatiebezoek aan de Rijksuniversiteit Groningen vond plaats van 22 – 25 januari 2018. Tijdens het bezoek bestudeerde het panel het ter inzage gevraagde materiaal. Een overzicht van dit materiaal is te vinden in bijlage 6. Het panel sprak met studenten en docenten, formeel en informeel verantwoordelijken, alumni en vertegenwoordigers van de opleidings- en examencommissie en. Tevens bood het panel studenten en docenten de gelegenheid om informeel met het panel te spreken tijdens een inloopspreekuur. Van die gelegenheid is geen gebruik gemaakt.

Het panel beëindigde het bezoek met een intern overleg om zijn voorlopige bevindingen te formuleren. Ter afsluiting van het bezoek gaf de voorzitter een publieke mondelinge toelichting, waarin hij de voorlopige indrukken en algemene observaties van het panel presenteerde.

Rapportage

De secretaris schreef een conceptrapport op basis van de bevindingen van het panel. Dit legde de coördinator voor aan de panelleden. Na verwerking van hun commentaar en na akkoord van het panel stuurde de coördinator het rapport naar de Faculteit Rechtsgeleerdheid met het verzoek om feitelijke onjuistheden te melden. De reactie van het bestuur op het conceptrapport werd voorgelegd aan de voorzitter van het panel en feitelijke onjuistheden werden op zijn verzoek gecorrigeerd.

Vervolgens werd het rapport door het panel vastgesteld en toegestuurd aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid en aan het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Groningen.

Beslisregels

In overeenstemming met het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO heeft het panel de volgende definities voor de beoordeling van de afzonderlijke standaarden en de opleiding als geheel gehanteerd:

Basiskwaliteit

De kwaliteit die in internationaal perspectief redelijkerwijs verwacht mag worden van een bachelor- of masteropleiding binnen het hoger onderwijs.

Onvoldoende

De opleiding voldoet niet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont op meerdere vlakken ernstige tekortkomingen.

Voldoende

De opleiding voldoet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont over de volle breedte een acceptabel niveau.

Goed

De opleiding steekt systematisch uit boven de gangbare basiskwaliteit.

Excellent

De opleiding steekt systematisch ver uit boven de gangbare basiskwaliteit en geldt als een internationaal voorbeeld.

SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL

Beoogde eindkwalificaties

Het panel kan zich vinden in het profiel van de opleiding, dat gekenschetst wordt door zes verdiepende afstudeerrichtingen. De opleiding is daarmee voldoende onderscheidend. Wel merkt het op dat deze opzet leidt tot vroegtijdige specialisatie, wat mogelijk tot gevolg heeft dat zijnstroom in de daaropvolgende masteropleidingen wordt bemoeilijkt. Het panel stelt vast dat de eindkwalificaties van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid aansluiten bij de vereisten vanuit het vakgebied en passend zijn voor een academisch opleiding op bachelorniveau. Wel verdient het aanbeveling om de recent ontstane onduidelijkheden over de beroepsvereisten voor het notariaat op korte termijn weg te nemen. Het panel adviseert daarnaast om, met het oog op een toenemend internationale samenleving en rechtspraktijk, (juridisch) Engels op te nemen in de eindkwalificaties. Ook beveelt het aan om kennis van het bestuursrecht toe te voegen aan de eindkwalificaties van de afstudeerrichting Fiscaal recht. Verder is het van oordeel dat de eindkwalificaties met betrekking tot kennis en inzicht logischer en overzichtelijker opgebouwd kunnen worden. Het beveelt aan de betreffende set eindkwalificaties te herstructureren.

Onderwijsleeromgeving

Het panel oordeelt dat het studieprogramma van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid zodanig in elkaar zit dat het studenten in staat stelt de eindkwalificaties van de opleiding te behalen. Naast vakinhoudelijke kennis en vaardigheden besteden de programma's voldoende aandacht aan de academische, wetenschappelijke en professionele vorming van studenten. Wel zou bestuursrecht wat duidelijker naar voren kunnen komen binnen de specialisatie Fiscaal recht. Het panel is te spreken over de balans tussen de juridische en metajuridische vakken. Ook is het positief over het vaardighedenonderwijs. De koppeling met de beroepspraktijk komt onder andere tot stand door het gebruik van (authentieke) casus en andere praktijkgerichte opdrachten. Verder wordt de relatie met de beroepspraktijk versterkt door het (extracurriculaire) universitaire honoursprogramma, het facultaire Recht en praktijk-programma en de loopbaanoriëntatie-activiteiten via de studieverenigingen.

Het panel stelt ook vast dat de opleiding voldoende samenhang vertoont en studeerbaar is, al zijn de rendementen voor verbetering vatbaar. De gemeenschappelijke propedeuse en de zes afstudeerrichtingen met duidelijke leerlijnen vormen een coherent geheel. De opzet van de afzonderlijke vakken is gebaseerd op het docentgecentreerde onderwijsmodel, met een nadruk op niet-verplichte hoorcolleges en werkgroepen. Het panel kan zich hierin vinden, maar is wel van mening dat deze een bepaalde mate van vrijblijvendheid bij studenten alsook piekbelastingen vlak voor tentamens met zich meebrengen. Het adviseert te bezien in hoeverre studenten nog meer aangezet kunnen worden tot vroegtijdig en actief studiegedrag. Verder is een aandachtspunt dat tweedejaarsstudenten van de afstudeerrichting Internationaal en Europees recht soms moeite hebben met het vak European Law. Het panel beveelt aan voortgang en ervaringen van de betreffende studenten in dit vak goed te monitoren en het zo aan te passen dat studenten niet zelf een deel van de lesstof hoeven te kiezen. Het panel is positief over de opzet van de Studentenrechtbank als afsluitend onderdeel van de specialisaties Nederlands recht, IT-recht, Fiscaal recht en Internationaal en Europees recht. Wel kan in de uitwerking nog een verbeteringslag worden gemaakt, met name wat betreft de tussentijdse feedback naar studenten toe. De opleiding geeft hiertoe al aanzetten. De afstudeertrajecten bij de specialisaties Notarieel recht en Juridische bestuurskunde (het Notarieel onderzoeksproject en het Bestuurskundig onderzoeksproject) functioneren naar tevredenheid.

Het panel is te spreken over de vakinhoudelijke, wetenschappelijke en didactische kwaliteiten van de staf en over de aandacht voor docentprofessionalisering binnen de opleidingen. Er is sprake van een open en collegiale werksfeer waarin docenten vooral op vakgroepniveau en op informele wijze met elkaar overleggen en afstemmen. Met het oog op de goede borging van de samenhang adviseert het panel om ook op een meer structurele wijze met elkaar in overleg te treden, niet alleen op vakniveau, maar ook op programmaniveau. Het panel noemt de staf-studentratio van 1:45 zorgelijk

hoog. Het adviseert het management dan ook de belasting van de staf goed te monitoren en tijdig te acteren bij eventuele knelpunten.

Toetsing

Het panel stelt vast dat het systeem van toetsing en beoordeling van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid adequaat functioneert. De toetsen zijn inhoudelijk en wetenschappelijk van voldoende bachelorniveau. Het panel stemt in met de gebruikte toetsvormen. Het vindt deze passend bij de inhoud en vormgeving van de opleiding. Wel constateert het een vrij grote nadruk op schriftelijke tentamens met casus en essays. Het beveelt aan te bezien hoe er meer variatie in de toetsvormen kan worden aangebracht. De beoordeling van de eindwerkstukken vindt op gedegen wijze plaats. Het panel constateert dat de frequentie van feedback naar studenten toe gedurende het afstudeertraject nog aandacht verdient. Verder kan het gebruikte beoordelingsformulier winnen aan transparantie door de relatie tussen de scores op criteria en het uiteindelijke cijfer te verduidelijken en door meer ruimte te scheppen voor toelichting van de beoordeling.

De kwaliteitsborging van toetsing en beoordeling is goed op orde. Het panel heeft waardering voor de opleidingsdossiers, waarin de relatie wordt gelegd tussen de eindkwalificaties van het programma als geheel en de leerdoelen, inhoud en toetsing van de afzonderlijke vakken. Ook waardeert het de diverse maatregelen ter bevordering van de betrouwbaarheid, validiteit en inzichtelijkheid van toetsing, zoals het toepassen van het vier-ogenprincipe. Het panel is positief over het functioneren van de examencommissie, die duidelijk *in control* is.

Gerealiseerde eindkwalificaties

Het panel stelt vast dat de eindwerkstukken van voldoende bachelorniveau zijn. Het kan zich over het algemeen vinden in de becijfering en stemt in met het inhoudelijke en wetenschappelijke niveau van de werkstukken. Wel vond het de kwaliteit van sommige werkstukken aan de lage kant. Deze werkstukken scoorden volgens het panel minder op aspecten als helderheid van probleemdefiniëring, diepgang van de analyses en taalgebruik. Voorts vraagt het panel aandacht voor de soms beperkte of ontbrekende verantwoording van de onderzoeksmethodiek in de eindwerkstukken. De alumni zijn over het algemeen succesvol in hun verdere (onderwijs)loopbanen, hetgeen een goede indicatie is dat de studenten in de bacheloropleiding het vereiste niveau halen.

Het panel beoordeelt de Standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling als volgt:

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	voldoende
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoende
Standaard 3: Toetsing	voldoende
Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties	voldoende
Algemeen eindoordeel	voldoende

De voorzitter en de secretaris van het panel verklaren hierbij dat alle panelleden kennis hebben genomen van dit rapport en instemmen met de hierin vastgestelde oordelen. Zij verklaren ook dat de beoordeling in onafhankelijkheid heeft plaatsgevonden.

Datum: 10/10/2018

Em. prof. mr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteyn

Drs. R.L. (Renate) Prenen

BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGSBEOORDELING

Organisatie van het onderwijs

De Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Groningen biedt twee bachelor- en elf masteropleidingen aan, die zijn beoordeeld in het kader van de clustervisitatie Rechtsgeleerdheid (2017-2018). De faculteit staat onder leiding van het faculteitsbestuur, dat bestaat uit een decaan, tevens portefeuillehouder onderwijs, een portefeuillehouder onderzoek, een portefeuillehouder middelen, een secretaris en een student-lid. De directeur onderwijs is verantwoording schuldig aan het faculteitsbestuur. Hij draagt onder andere zorg voor de verdere ontwikkeling (innovatie) en uitvoering van het onderwijs. De academische staf is ondergebracht bij zeven vakgroepen: Algemene Rechtswetenschap en Rechtsgeschiedenis; Bedrijfsrecht, Europees Recht en Belastingrecht; Internationaal Recht; Privaatrecht en Notarieel Recht; Staatsrecht, Bestuursrecht en Bestuurskunde; Strafrecht en Criminologie; en Transboundary Legal Studies. Voor de praktische ondersteuning maken de opleidingen gebruik van de diensten van de Universiteitsbibliotheek, de AV-dienst en de facultaire Dienst Onderwijs en Studiebegeleiding (DOS). DOS omvat onder andere de informatiebalie, het International Office, de studieadviseurs, de tentamen- en diploma-administratie en het secretariaat examencommissie. DOS is verantwoordelijk voor de roostering, de onderwijscatalogus, studievoortgangregistratie, voorlichting, vak- en tentameninschrijving, ondersteuning bij de digitale leeromgeving en kwaliteitszorg. Elke opleiding kent een eigen opleidingscommissie, een toelatingscommissie en een Raad van Advies. Er is één centrale examencommissie voor alle bachelor- en masteropleidingen.

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties

De beoogde eindkwalificaties van de opleiding zijn wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie geconcretiseerd en voldoen aan internationale eisen.

Toelichting:

De beoogde eindkwalificaties passen wat betreft niveau en oriëntatie (bachelor of master; hbo of wo) binnen het Nederlandse kwalificatieraamwerk. Ze sluiten bovendien aan bij de actuele eisen die in internationaal perspectief vanuit het beroepenveld en het vakgebied worden gesteld aan de inhoud van de opleiding. Voor zover van toepassing zijn de beoogde eindkwalificaties tevens in overeenstemming met relevante wet- en regelgeving.

Bevindingen

De bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid aan de Rijksuniversiteit Groningen is een driejarige voltijdse opleiding (180 EC). Zoals uit de kritische reflectie blijkt, bestaat de opleiding uit zes afstudeerrichtingen: Nederlands recht, IT-recht, Internationaal en Europees recht, Fiscaal recht, Notarieel recht en Juridische bestuurskunde. Deze afstudeerrichtingen vinden hun oorsprong in vijf afzonderlijke bacheloropleidingen met een gemeenschappelijk propedeuseprogramma. De samenvoeging van deze vijf bacheloropleidingen in 2013-2015 ging gepaard met een grote onderwijsherziening, waarbij het volledige bachelorcurriculum is herzien. De afstudeerrichtingen hebben waar mogelijk gemeenschappelijke leerlijnen (onder andere een gezamenlijke propedeuse) en daar waar nodig specialistische leerlijnen (zie tevens Standaard 2). Studenten hebben de mogelijkheid om het propedeusejaar te volgen op de Campus Fryslân van de Rijksuniversiteit Groningen te Leeuwarden.

Het panel heeft tijdens het bezoek met het management gesproken over het profiel van de opleiding, en specifiek over de keuze voor zes specialisaties vanaf het tweede studiejaar. Het panel vindt de specialisaties verklaarbaar gezien het verleden, maar merkte op dat studenten door deze opzet al in een vrij vroeg stadium een specifieke (definitieve) afstudeerrichting moeten kiezen. Het vroeg zich dan ook af in hoeverre dat vanuit studentenperspectief echt wenselijk is. Desgevraagd lichtte het

management toe bewust voor deze opzet te hebben gekozen om zo tot meer diepgang te kunnen komen, ook in een aansluitende masteropleiding. Studenten met bijvoorbeeld interesse in IT-recht kunnen al vanaf hun tweede jaar verdiepende vakken volgen op dit gebied. Het panel kan zich hierin vinden; de Rijksuniversiteit Groningen onderscheidt zich daarmee duidelijk van andere universiteiten, die meer inzetten op specialisatie in de masterfase. Wel merkt het op dat deze opzet ertoe leidt dat studenten vroeg in de bachelorfase kiezen, wat mogelijk tot gevolg heeft dat zij instroom in de daaropvolgende masteropleidingen wordt bemoeilijkt.

Het panel heeft de eindkwalificaties van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid bestudeerd en constateert dat het merendeel van de eindkwalificaties voor alle afstudeerrichtingen gelijk is (zie bijlage 3). Het verschil tussen de afstudeerrichtingen is gelegen in de per afstudeerrichting benoemde onderdelen van het recht die worden bestudeerd (eindkwalificatie A1). Sommige afstudeerrichtingen hebben ook één of meerdere bijzondere eindkwalificaties. De afstudeerrichting Internationaal en Europees recht gaat dieper in op de betreffende rechtsgebieden en kent een internationaler perspectief (eindkwalificatie A4). De afgestudeerde van de afstudeerrichting Fiscaal recht zal ook financiële, bedrijfseconomische en boekhoudkundige kennis moeten hebben om de context van het fiscale recht goed te kunnen begrijpen (eindkwalificatie A5). In de afstudeerrichting Juridische bestuurskunde is er eveneens sprake van een multidisciplinaire bekwaming. De afgestudeerde dient ook kennis van en inzicht in de kernbegrippen van de bestuurskunde en beleidswetenschappen te hebben en van de organisatorische context waarbinnen de bestuurskunde dient te worden begrepen (eindkwalificatie A6). De leerdoelen voor de juridische vaardigheden (eindkwalificaties B1 t/m B5, C1 en C2) zijn voor alle afstudeerrichtingen gelijk. De afgestudeerden van Juridische bestuurskunde dienen bovendien een aantal sociaalwetenschappelijke vaardigheden te hebben opgedaan met betrekking tot de analyse van bestuurskundige problematiek en het kunnen verrichten van bestuurskundig onderzoek (eindkwalificaties B6 en B7).

Het panel stelt vast dat de eindkwalificaties in lijn zijn met het domeinspecifiek referentiekader (zie bijlage 2). De aspecten die volgens het domeinspecifiek referentiekader in ieder geval aan de orde moeten komen in de opleidingen – kennis en inzicht, academische en juridische vaardigheden en academisch burgerschap en attitude – vinden op adequate wijze hun reflectie in de inhoud van de eindkwalificaties. Ook voldoen de eindkwalificaties aan de Dublin-descriptoren en zijn zij derhalve passend voor een academische opleiding op bachelorniveau.

Het panel constateert bovendien dat de eindkwalificaties voldoen aan de eisen met betrekking tot het civiel effect die in een convenant tussen rechtenopleidingen en de betrokken beroepsgroepen zijn afgesproken. Alle afstudeerrichtingen richten zich op het civiel effect, met uitzondering van de multidisciplinaire specialisatie Juridische bestuurskunde. Voor de afstudeerrichtingen Nederlands recht, IT-recht en Internationaal en Europees recht gaat het daarbij om het civiel effect voor de togaberoepen. Voor de afstudeerrichting Fiscaal recht gaat het om de beroepsvereisten voor de fiscale beroepsgroep en voor de afstudeerrichting Notarieel recht om die voor het notariaat. Een aandachtspunt is dat hierover recent onduidelijkheid is ontstaan. Door een tekstwijziging in de Wet op het Notarisambt wordt sinds 2016 geëist dat studenten om te kunnen toetreden tot het notariaat een notariële bachelor- en masteropleiding hebben gevolgd. Omdat de bacheloropleiding notarieel recht in Groningen is vormgegeven als een traject binnen de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid, en niet als een zelfstandige opleiding, is het, gelet op de letterlijke wettekst, de vraag of Groningse studenten formeel aan die voorwaarde voldoen, ook al is het notarieel traject in inhoudelijke zin gelijkwaardig aan een zelfstandige notariële bacheloropleiding. Het panel raadt aan de onduidelijkheden die als gevolg van de recente wetwijziging ontstaan zijn op korte termijn in samenspraak met de Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie (KNB) weg te nemen.

Het panel is tevreden over de eindkwalificaties. Wel is het van mening dat deze logischer kunnen worden opgebouwd. De algemene en specialisatiespecifieke eindkwalificaties onder A (kennis en inzicht) staan door elkaar, waardoor het geheel aan overzichtelijkheid inboet en enige herhaling optreedt. Het panel beveelt een herstructurering aan van de betreffende eindkwalificaties. Het geeft in overweging om alle gemeenschappelijke eindkwalificaties bovenaan te zetten en vervolgens de

afwijkingen per specialisatie te clusteren. Voorts merkt het panel op dat (juridisch) Engels geen onderdeel uitmaakt van de eindkwalificaties. Volgens het panel is een goede beheersing van (juridisch) Engels, zowel in woord als geschrift, onontbeerlijk in de sterk veranderende en in toenemende mate internationale samenleving en rechtspraktijk. Bovendien komen veel afgestudeerden terecht in een internationale werkomgeving. Het beveelt dan ook aan om de eindkwalificaties op dit punt aan te passen. Tot slot is het panel opgevallen dat kennis van het bestuursrecht niet expliciet is opgenomen in de eindkwalificaties van de afstudeerrichting Fiscaal recht. Het panel adviseert hier nog eens naar te kijken.

Overwegingen

Het panel kan zich vinden in het profiel van de opleiding, dat gekenschetst wordt door zes verdiepende afstudeerrichtingen. De opleiding is daarmee voldoende onderscheidend. Wel merkt het op dat deze opzet leidt tot vroegtijdige specialisatie, wat mogelijk tot gevolg heeft dat zijnstroom in de daaropvolgende masteropleidingen wordt bemoeilijkt. Het panel stelt vast dat de eindkwalificaties van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid aansluiten bij de vereisten vanuit het vakgebied en passend zijn voor een academisch opleiding op bachelorniveau. Wel verdient het aanbeveling om de recent ontstane onduidelijkheden over de beroepsvereisten voor het notariaat op korte termijn weg te nemen. Het panel adviseert daarnaast om, met het oog op een toenemend internationale samenleving en rechtspraktijk, (juridisch) Engels op te nemen in de eindkwalificaties. Ook beveelt het aan om kennis van het bestuursrecht toe te voegen aan de eindkwalificaties van de afstudeerrichting Fiscaal recht. Verder is het van oordeel dat de eindkwalificaties met betrekking tot kennis en inzicht logischer en overzichtelijker opgebouwd kunnen worden. Het beveelt aan de betreffende set eindkwalificaties te herstructureren.

Conclusie

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'voldoende'.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

Het programma, het personeel en de opleidingsspecifieke voorzieningen maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde eindkwalificaties te realiseren.

Toelichting:

De inhoud en vormgeving van het programma stellen de toegelaten studenten in staat de beoogde eindkwalificaties te bereiken. De kwaliteit van het personeel en van de opleidingsspecifieke voorzieningen is daarbij essentieel. Programma, personeel en voorzieningen vormen een voor studenten samenhangende onderwijsleeromgeving.

Bevindingen

Inhoud en samenhang van het programma

Zoals beschreven onder Standaard 1 komt de huidige bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid met zes afstudeerspecialisaties voort uit een samenvoeging van vijf afzonderlijke bacheloropleidingen. Het herziene curriculum is tussen 2013 en 2015 gefaseerd ingevoerd. Het omvat een gezamenlijke propedeuse en diverse leerlijnen die de afstudeerrichtingen gemeenschappelijk hebben. Daarnaast zijn er leerlijnen die uniek zijn voor een bepaalde afstudeerrichting. De opleiding trekt rond de 500 à 600 studenten per jaar. Ruim de helft van de studenten volgt het programma van de afstudeerrichting Nederlands recht. Dit programma bestaat uit vier juridische leerlijnen (privaatrecht, strafrecht, bestuursrecht en staatsrecht), een vaardighedenlijn (inclusief het afstudeertraject Studentenrechtbank) en een metajuridische component (o.a. rechtsgeschiedenis, rechtseconomie en Romeins recht). De andere richtingen hebben tussen de 61 en 81 procent aan gemeenschappelijke studiepunten met dit programma. IT-recht en Internationaal en Europees recht hebben de grootste overlap met Nederlands recht, omdat deze richtingen ook voldoen aan de civiel effect-eisen voor de toga-beroepen. Naast de bovengenoemde juridische leerlijnen, hebben deze specialisaties een eigen

leerlijn (leerlijn IT-recht en leerlijn internationaal en Europees recht) en zijn de metajuridische vakken en vaardighedenleerlijnen toegespitst op de afstudeerrichtingen.

De afstudeerrichting Fiscaal recht is gericht op de beroepsvereisten opgesteld door de Nederlandse Orde van Belastingadviseurs. De fiscale leerlijn beslaat derhalve een groot deel van de opleiding. De vaardighedenleerlijn is gelijk aan die van de afstudeerrichting Nederlands recht, maar de vaardigheden worden telkens aan de hand van fiscaalrechtelijke onderwerpen behandeld. Verder kent deze afstudeerrichting de juridische leerlijn privaatrecht. De afstudeerrichting Notarieel recht deelt eveneens de leerlijn privaatrecht met Nederlands recht. Daarnaast heeft deze richting een eigen notariële leerlijn. Vanwege de eigen beroepspraktijk wordt de vaardighedenlijn afgesloten met het vak Notarieel onderzoeksproject. Voor het overige is de vaardighedenlijn gelijk aan die van Nederlands recht. Tot slot is er de afstudeerrichting Juridische bestuurskunde, die een kenmerkend eigen multidisciplinair karakter heeft. Naast aandacht voor juridische vakken is er in deze afstudeerrichting aandacht voor bestuurskunde en beleidswetenschappen en de bij deze wetenschapsgebieden behorende empirische onderzoeksvaardigheden. De richting kent een eigen bestuurskundeleerlijn en omvat voorts onder andere de juridische leerlijnen bestuursrecht, staatsrecht en privaatrecht. De vaardighedenlijn wordt afgesloten met het Bestuurskundig onderzoeksproject. Bijlage 4 omvat gedetailleerde programmaoverzichten per afstudeerrichting.

Het panel heeft het curriculum bestudeerd en hierover gesproken met studenten en stafleden. Het is tevreden over de inhoud en opzet van de opleiding. De gemeenschappelijke propedeuse en de zes afstudeerrichtingen met duidelijke leerlijnen vormen een coherent geheel. De inhoud van de afstudeerprogramma's sluit over het algemeen goed aan bij de eindtermen is en van voldoende bachelorniveau. Ten aanzien van de specialisatie Fiscaal recht merkt het panel wel op dat bestuursrecht wat duidelijker naar voren zou kunnen komen. Verder is het panel opgevallen dat een aantal vakken bij de specialisaties Notarieel recht en Fiscaal recht een toevoeging 1 hebben gekregen (bijvoorbeeld Belastingrecht 1), terwijl er in de bachelorprogramma's geen vervolgvakken zijn. Het begrijpt dat de benamingen voortkomen uit de vroegere, ongedeelde opleidingen. Echter, nu de bachelor- en masteropleidingen strikt gezien aparte opleidingen zijn, zijn deze titels ongepast. Het panel adviseert de betreffende vakken anders te benoemen, bijvoorbeeld door '1' te vervangen door 'inleidend'.

Het panel oordeelt positief over zowel de wetenschappelijke als professionele oriëntatie van het programma. Er is sprake van een evenwichtige balans tussen juridische en metajuridische vakken. Studenten leren nadrukkelijk om juridische vraagstukken niet alleen te benaderen vanuit een positiefrechtelijke insteek, maar ook vanuit een breder rechtstheoretisch, rechtshistorisch, rechtseconomisch en maatschappelijk perspectief. Ook het vaardighedenonderwijs is goed op orde. Studenten leren in de vakken behorende bij de vaardighedenlijnen (onder andere Juridische onderzoeksvaardigheden 1 en 2) belangrijke academische en juridische vaardigheden als rechtsbronnen selecteren, beoordelen en toepassen en academisch schrijven. Ook in andere vakken is er voldoende aandacht voor de toepassing van het recht en de training van juridische vaardigheden. Ten aanzien van de koppeling met de beroepspraktijk merkt het panel op dat veelvuldig (authentieke) casus en andere praktijkgerichte opdrachten worden toegepast. Ook zijn veel docenten tevens werkzaam (geweest) in de beroepspraktijk en geven zij middels voorbeelden uit die praktijk inzicht in de toepassing van het recht.

Studenten van de afstudeerrichtingen Nederlands recht, IT-recht, Fiscaal recht en Internationaal en Europees recht sluiten de bacheloropleiding af met de Studentenrechtbank (10 EC). Deze strekt zich uit over het eerste en tweede semester van het derde jaar. In het eerste semester krijgen deelnemers een casus toebedeeld. De deelnemers schrijven in het tweede semester drie stukken, die gezamenlijk het eindwerk van de opleiding vormen: een wetenschappelijk essay over de rechtsvragen uit de opdragen casus, een betogende pleitnota of requisitoir of een conceptuitspraak en een nieuwe casus met casusoplossing. De procedure wordt afgesloten met een openbare rechtszitting, waar partijen hun zaken bepleiten en de rechter uitspraak doet.

Het panel heeft tijdens het bezoek uitgebreid met studenten en docenten gesproken over de opzet van de Studentenrechtbank. Zij zijn hierover enthousiast. Ook het panel is positief over de opzet ervan. Verschillende juridische onderzoeksvaardigheden komen op een geïntegreerde wijze aan bod. De openbare eindzitting is een bijzondere afsluiting en helpt de student bij de uitbreiding en verfijning van zijn of haar presentatievaardigheden. Wel merkt het panel op dat er in de uitwerking nog een verbeteringslag kan worden gemaakt, met name waar het de feedback naar studenten toe betreft. Zo trof het diverse werkstukken aan die niet in alle opzichten even bevredigend waren (zie tevens Standaard 4). De geïnterviewde docenten lieten het panel weten voornemens te zijn een portfoliosysteem op te zetten voor het vaardighedenonderwijs om met name de schrijfvaardigheid van studenten goed te monitoren en hen hierin vroegtijdig bij te kunnen sturen. Inmiddels is naar tevredenheid een pilot gedaan bij het vak Onderzoeksvaardigheden 1. Bovendien heeft men in het afstudeertraject een extra bijeenkomst ingepland waarin studenten en docenten met elkaar de schrijfplannen bespreken. Verder overweegt men een extra feedbackmoment in te bouwen, zodat studenten nog een correctiemogelijkheid hebben alvorens definitieve inlevering. Het panel kan zich vinden in de (voorgestelde) maatregelen.

Een ander punt dat aan de orde kwam tijdens de gesprekken betrof de constatering van het panel dat studenten het laatste deel van het afstudeertraject (het formuleren van een nieuwe casus met oplossing) al dan niet in het verlengde van hun eerdere werkstukken kunnen doen. Het panel waardeert dat studenten hierin een vrije keuze hebben. Het ziet tegelijkertijd echter dat dit qua belasting verschillend uitpakt voor studenten. Studenten die voor een geheel nieuw onderwerp kiezen, zijn over het algemeen veel meer tijd kwijt bij het vinden en bestuderen van relevante stukken. Ook heeft deze keuzevrijheid effect op de individuele leercurven van studenten. Het panel adviseert de opleiding om hier nog eens kritisch naar te kijken.

De afstudeerrichting Notarieel recht sluit af met het Notarieel onderzoeksproject (10 EC) en de afstudeerrichting Juridische bestuurskunde sluit af met het Juridisch bestuurskundig onderzoeksproject (10 EC). In het Notarieel onderzoeksproject krijgt iedere student een notarieelrechtelijk onderwerp toegewezen. Over dit onderwerp geeft hij/zij een mondelinge presentatie ten overstaan van alle deelnemende studenten. Daarnaast schrijft iedere deelnemer over het eigen onderwerp een paper. Voorts worden gedurende het onderzoeksproject opdrachten verstrekt in de vorm van casusposities. De deelnemers werken deze opdrachten individueel uit. Het Bestuurskundig onderzoeksproject bestaat uit het opzetten van een sociaalwetenschappelijk onderzoek naar het functioneren van een bestuurlijk of juridisch fenomeen in de praktijk. Het onderzoek kan binnen de faculteit worden uitgevoerd, maar er is ook de mogelijkheid om onderzoek op locatie uit te voeren. De student schrijft individueel een onderzoeksrapport van het onderzoek dat hij/zij heeft uitgevoerd. Het panel constateert op basis van de gesprekken met studenten en stafleden dat de afstudeerprojecten adequaat functioneren. Studenten waarderen over het algemeen de begeleiding door de docenten en de feedback die zij krijgen op ingeleverde opdrachten en deel- en eindproducten.

Extracurriculaire mogelijkheden en koppeling met de beroepspraktijk

Volgens de kritische reflectie hebben studenten de mogelijkheid om extracurriculair studieonderdelen te volgen. Zo is er het universitaire bachelor-honoursprogramma (45 EC). De 15 procent van de studenten Rechtsgeleerdheid met de hoogste gemiddelde cijfers in de vakken in blok 1 en 2 van de propedeuse, wordt uitgenodigd om te solliciteren, maar ook andere studenten mogen solliciteren. Het programma richt zich op een verbreding naar andere vakgebieden, op een verdere verdieping in het juridische vakgebied en op de vraag hoe die kennis kan worden ingezet bij interdisciplinaire vraagstukken en problemen. De afgelopen jaren heeft ongeveer 11% van de studenten in de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid aan dit programma deelgenomen. Naast het honoursprogramma is er ook het Recht en praktijk-aanbod. Dit zijn studieonderdelen waar studenten ervaring kunnen opdoen met de rechtspraktijk. Tot het aanbod behoren onder andere de Rechtswinkel Groningen, de Kinder- en Jongerenrechtswinkel, de Belastingwinkel, het Juridisch Spreekuur, internationale studieprojecten en (internationale) pleitwedstrijden. Ook mogen studenten

een stage lopen in de beroepspraktijk. In veel gevallen gaat het dan om een stage bij een advocatenkantoor.

In 2016 is het initiatief genomen om een *online learning community* op te zetten voor de stage. Studenten worden hierbij ondersteund in de oriëntatie op de stage en het verdere beroepsperspectief. De studenten die daadwerkelijk op stage gaan vormen samen een online community waarbinnen zij elkaar tot steun kunnen zijn in de uitwisseling van ervaringen. Bovendien wordt in het kader van de community een aantal instrumenten aangeboden voor de oriëntatie op het beroepenveld (o.a. de Career Service Law website). Ook via de studieverenigingen van de faculteit worden loopbaanoriëntatie-activiteiten aangeboden (zoals de jaarlijkse Bedrijven- en Instellingendag). De faculteit gaat de community ook gebruiken om beter zicht te krijgen op de waardering van stage-aanbieders voor de prestaties van de studenten. Het panel heeft tijdens het bezoek een extra gesprek gehad over het thema *employability* met onder andere leden van studieverenigingen en de beleidsmedewerker beroepenveld. Het panel is enthousiast over de diverse initiatieven. Het waardeert in het bijzonder de goede samenwerking tussen de faculteit en de studieverenigingen. Ook de rol van de beleidsmedewerker viel het panel in positieve zin op.

Werkvormen

Zoals blijkt uit de kritische reflectie, heeft de Faculteit der Rechtsgeleerdheid een didactisch concept ontwikkeld voor de juridische opleidingen. In dit concept speelt kennisoverdracht een centrale rol. Daarbij is in de beginfase van de opleiding directe docentinstructie het didactisch uitgangspunt om efficiënte kennisoverdracht door een vakinhoudelijk bekwaam docentencorps mogelijk te maken. Hierop voortbouwend wordt in de eindfase van de opleiding beoogd studenten uit te dagen om met meer eigen inbreng deel te nemen aan de juridische discussie. De toegepaste werkvormen zijn veelal hoorcolleges en werkgroepen. De meeste hoorcolleges worden door hoogleraren verzorgd. Deze richten zich op het geven van overzicht en structuur van de te bestuderen leerstukken. De kleinschalige werkgroepen zijn veelal gericht op het toepassen van juridische kennis en het oefenen van juridische vaardigheden. Parallel aan de afname van de nadruk op kennisoverdracht vermindert ook het aantal contacturen van 12,6 per week in het eerste bachelorjaar naar 8,9 in het tweede en 6,6 in het derde.

Het panel heeft tijdens het bezoek uitgebreid met studenten en stafleden gesproken over het didactisch concept en de werkvormen. Het is van mening dat de facultaire onderwijsvisie helder is verwoord en een goede kapstok biedt voor discussie en verdere vormgeving van het onderwijs. Wel constateert het dat de keuze voor een docentgecentreerd onderwijsmodel in combinatie met de toegepaste werkvormen een bepaalde mate van vrijblijvendheid van de kant van de studenten met zich meebrengt. Zoals toegelicht door de studenten zijn de hoorcolleges en werkgroepen niet verplicht en zouden studenten het actief studeren kunnen uitstellen tot vlak voor de tentamens. Docenten lieten het panel weten dat er een systeem van wekelijkse voortgangstoetsen en bonuspuntoetsing is geïntroduceerd (zie tevens Standaard 3) om studenten aan te zetten tot actief studiegedrag tijdens de vakken. De ervaringen hiermee zijn tot nu toe positief. Verder probeert men de hoorcolleges zelf ook meer interactief en activerend te maken. Dit lukt over het algemeen wel bij de kleinere vakken; bij vakken met grote studentenaantallen is dit lastig.

Het panel acht een actieve verwerking en toepassing van de leerstof van groot belang voor een optimaal leerproces en heeft waardering voor de initiatieven van de staf om het onderwijs meer (inter)actief te maken. Het ziet echter ook dat er nog winst te behalen valt. Het adviseert de faculteit te onderzoeken in hoeverre studenten nog meer aangezet kunnen worden tot actief studiegedrag. Het merkt daarbij op dat bij kennisoverdracht de inbreng en inspanningen van de ontvangende partij, de studenten, van even groot belang zijn als die van de overdragende partij, de docenten. Het goed managen van de verwachtingen van studenten is dan ook essentieel en vergt aandacht. Door een onderwijsbijeenkomst bijvoorbeeld te labelen als een hoorcollege, zullen studenten eerder geneigd zijn zich minder goed voor te bereiden en een passieve houding aan te nemen dan bij een werkgroep.

Studeerbaarheid

Het panel constateert op basis van de informatie in de kritische reflectie en gesprekken met studenten en docenten dat de opleiding studeerbaar is. De universiteitsbrede invoering van het blokkensysteem heeft geleid tot een meer gelijkmatige verdeling van de onderwijsbelasting over het jaar. Ieder blok van 10 weken heeft een belasting van 15 EC met twee parallelle vakken. Zoals toegelicht door de docenten is het nog te vroeg om harde conclusies te trekken, maar de sterke indruk bestaat dat hierdoor uitstelgedrag en concurrentie tussen vakken wordt tegengegaan. De studenten beoordelen de studeerbaarheid van de opleiding in de Nationale Studenten Enquête met een 3,8 op de schaal van 5. De slagingspercentages per vak laten zien dat de doorstroming goed is en dat er geen struikelvakken zijn.

De geïnterviewde studenten bevestigden dit beeld. Zij vinden de opleiding over het algemeen goed haalbaar en zijn tevreden over het onderwijs en de begeleiding door docenten. Wel blijkt uit het gesprek met het panel dat studenten van de afstudeerrichting Internationaal en Europees recht soms moeite hebben met het tweedejaars vak European Law. Zij volgen dat vak samen met de LLB-studenten International and European Law, die in het eerste jaar het vak Introduction to International and European Law hebben gevolgd. Deze LLB-studenten hebben een voorsprong op de studenten van de afstudeerrichting Internationaal en Europees recht, die er over het algemeen harder aan moeten trekken. Verder speelt bij dit vak mee dat studenten zelf een keuze moeten maken uit drie studieboeken, wat zij als lastig ervaren. Desgevraagd lieten de docenten het panel weten zich bewust te zijn van de verschillen in voorkennis, die voortkomen uit de beslissing om het inleidende vak uit de propedeuse te halen bij de curriculumherziening. Zij proberen er in de colleges zo goed mogelijk rekening mee te houden. Ten aanzien van de drie studieboeken geeft men aan daarvoor te hebben gekozen om tegemoet te komen aan de verschillende voorkeuren van studenten. De docenten begeleiden studenten bij het bestuderen van de boeken door tijdens werkgroepen duidelijk aan te geven wat de relevante hoofdstukken zijn. Het panel vraagt zich af of tweedejaars studenten hiermee niet worden overvraagd. Het adviseert studenten niet langer te laten kiezen tussen studieboeken en de voortgang en ervaringen van studenten in dit vak goed te monitoren.

De rendementen zijn volgens het panel wat aan de lage kant, hetgeen aangeeft dat de studeerbaarheid nog verbeterd kan worden. Het percentage studenten dat binnen vier jaar de bacheloropleiding afrondt, ligt rond de 60%. Wel zijn de rendementen in de propedeuse aanzienlijk verbeterd. Het aantal studenten dat de propedeuse in één jaar heeft afgerond is toegenomen van 29% in cohort-2012 naar ruim 40% in de daaropvolgende jaren. Het percentage studenten dat aan de bsa-norm voldoet, ligt de laatste twee jaren rond de 70%. Het panel vindt deze ontwikkeling hoopgevend, maar ziet nog wel ruimte voor verbetering. Het beveelt aan te bezien of er aanvullende maatregelen ter bevordering van de rendementen en de studeerbaarheid mogelijk zijn.

Personeel

Het panel heeft op basis van de informatie in de kritische reflectie de samenstelling van de staf bestudeerd. Ook heeft het tijdens het bezoek met het management, docenten en studenten gesproken over de kwaliteit en de kwantiteit van het personeel. Het panel is tevreden over de vakinhoudelijke, wetenschappelijke en didactische kwaliteiten van de docenten van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid. Het waardeert het feit dat het overgrote deel van de staf gepromoveerd is (76%) en participeert in facultaire onderzoeksprogramma's. Hiermee is er sprake van een adequate wetenschappelijke verankering van de opleiding. Ook vindt het panel het positief dat er aandacht is voor docentprofessionalisering. Van de huidige docenten heeft 69% een basiskwalificatie onderwijs behaald. Docenten op sleutelposities worden in de gelegenheid gesteld een seniorkwalificatie onderwijs te behalen. Verder is er de mogelijkheid een onderwijskundige leergang te volgen.

In de Nationale Studenten Enquête geven de studenten van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid een hoge score voor de inhoudelijke deskundigheid van de docenten (4,3 in 2017). De didactische kwaliteit van docenten wordt door studenten beoordeeld met een 3,9 en kennis van de beroepspraktijk met een 4,1. De geïnterviewde studenten bevestigden dit beeld: zij zijn over het

algemeen positief over de staf. Studenten noemen de docenten inhoudelijk deskundig en enthousiasmerend. Verder zijn ze positief over de goede sfeer op de faculteit en de laagdrempelige contacten tussen docenten en studenten.

Uit het gesprek met het management blijkt dat door extra investeringen de facultaire staf-studentratio in de afgelopen periode omlaag is gegaan van 1:51 naar 1:45. Het panel heeft hier waardering voor en constateert dat de huidige omvang van staf voldoende is voor een adequate uitvoering van de diverse onderwijsprogramma's, waaronder de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid. Het ziet echter ook dat de staf-studentratio nog steeds zorgelijk hoog is. Het adviseert het management dan ook de belasting van de staf goed te monitoren en tijdig te acteren bij eventuele knelpunten.

Het panel heeft tijdens het bezoek ook met het management gesproken over de coördinatie en afstemming van de opleidingsprogramma's. Het constateert dat er op vakgroepniveau wel afstemmingsoverleggen plaatsvinden, veelal bilateraal, maar dat er tussen vakgroepen weinig structurele afstemming plaatsvindt. Hierdoor komt het voor dat bij sommige opleidingen waar meerdere vakgroepen bij betrokken zijn, docenten niet altijd even goed op de hoogte zijn van de inhoud en opzet van de verschillende programmaonderdelen. Het management laat weten dat het versterken van de onderlinge samenwerking hoge prioriteit heeft. Per januari jongstleden is onder andere het aantal vakgroepen teruggebracht en maken stafleden deel uit van grotere organisatorische eenheden. Voorts verwacht men dat het toekomstige nieuwe gebouw, waar alle vakgroepen een plaats zullen hebben, zal bijdragen aan het versterken van de samenwerking. Overigens constateert het panel met waardering dat er sprake is van een platte organisatie met een zeer prettige en collegiale werksfeer waarin op informele wijze veel zaken worden kortgesloten en eventuele problemen worden opgelost. Met het oog op een goede samenhang adviseert het panel echter om tevens op een meer structurele wijze met elkaar in overleg te treden, niet alleen op vakniveau, maar ook op opleidingsniveau.

Overwegingen

Het panel oordeelt dat het studieprogramma van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid zodanig in elkaar zit dat het studenten in staat stelt de eindkwalificaties van de opleiding te behalen. Naast vakinhoudelijke kennis en vaardigheden besteden de programma's voldoende aandacht aan de academische, wetenschappelijke en professionele vorming van studenten. Wel zou bestuursrecht wat duidelijker naar voren kunnen komen binnen de specialisatie Fiscaal recht. Het panel is te spreken over de balans tussen de juridische en metajuridische vakken. Ook is het positief over het vaardighedenonderwijs. De koppeling met de beroepspraktijk komt onder andere tot stand door het gebruik van (authentieke) casus en andere praktijkgerichte opdrachten. Verder wordt de relatie met de beroepspraktijk versterkt door het (extracurriculaire) universitaire honoursprogramma, het facultaire Recht en praktijk-programma en de loopbaanoriëntatie-activiteiten via de studieverenigingen.

Het panel stelt ook vast dat de opleiding voldoende samenhang vertoont en studeerbaar is, al zijn de rendementen voor verbetering vatbaar. De gemeenschappelijke propedeuse en de zes afstudeerrichtingen met duidelijke leerlijnen vormen een coherent geheel. De opzet van de afzonderlijke vakken is gebaseerd op het docentgecentreerde onderwijsmodel, met een nadruk op niet-verplichte hoorcolleges en werkgroepen. Het panel kan zich hierin vinden, maar is wel van mening dat deze een bepaalde mate van vrijblijvendheid bij studenten alsook piekbelastingen vlak voor tentamens met zich meebrengen. Het adviseert te bezien in hoeverre studenten nog meer aangezet kunnen worden tot vroegtijdig en actief studiegedrag. Verder is een aandachtspunt dat tweedejaarsstudenten van de afstudeerrichting Internationaal en Europees recht soms moeite hebben met het vak European Law. Het panel beveelt aan voortgang en ervaringen van de betreffende studenten in dit vak goed te monitoren en het zo aan te passen dat studenten niet zelf een deel van de lesstof hoeven te kiezen. Het panel is positief over de opzet van de Studentenrechtbank als afsluitend onderdeel van de specialisaties Nederlands recht, IT-recht, Fiscaal recht en Internationaal en Europees recht. Wel kan in de uitwerking nog een verbeteringslag worden

gemaakt, met name wat betreft de tussentijdse feedback naar studenten toe. De opleiding geeft hiertoe al aanzetten. De afstudeertrajecten bij de specialisaties Notarieel recht en Juridische bestuurskunde (het Notarieel onderzoeksproject en het Bestuurskundig onderzoeksproject) functioneren naar tevredenheid.

Het panel is te spreken over de vakinhoudelijke, wetenschappelijke en didactische kwaliteiten van de staf en over de aandacht voor docentprofessionalisering binnen de opleidingen. Er is sprake van een open en collegiale werksfeer waarin docenten vooral op vakgroepniveau en op informele wijze met elkaar overleggen en afstemmen. Met het oog op de goede borging van de samenhang adviseert het panel om ook op een meer structurele wijze met elkaar in overleg te treden, niet alleen op vakniveau, maar ook op programmaniveau. Het panel noemt de staf-studentratio van 1:45 zorgelijk hoog. Het adviseert het management dan ook de belasting van de staf goed te monitoren en tijdig te acteren bij eventuele knelpunten.

Conclusie

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'voldoende'.

Standaard 3: Toetsing

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing.

Toelichting:

De toetsen en de beoordeling zijn valide, betrouwbaar en voor studenten inzichtelijk. De examencommissie van de opleiding borgt de kwaliteit van de tentaminering en examinering.

Bevindingen

Toetsing en toetsbeleid

Het panel heeft kennisgenomen van de facultaire Nota toetsbeleid, waarin onder andere de kernpunten van het toetsbeleid en de vormgeving van dat beleid in het toetsplan zijn weergegeven. Centraal in dit toetsbeleid staat de premisse dat de toetsing binnen de bachelor- en masteropleidingen een opbouw volgt van 'eenvoudig' naar 'complex' en van 'meer begeleid' naar 'eigen verantwoordelijkheid'. Het panel ziet de uitwerking van dit beleid terug in het systeem van toetsing van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid. Zoals blijkt uit de kritische reflectie, staat het eerste jaar van de opleiding hoofdzakelijk in het kader van het onthouden en toepassen van basiskennis over het recht op eenvoudige casus. In de vakken Algemene rechtswetenschappen 1 en 2 wordt gewerkt met een wekelijkse voortgangstoets waarin wordt gekeken of de studenten de stof in die week voldoende beheersen. Vanaf het tweede semester van de propedeuse wordt niet meer gewerkt met wekelijkse voortgangstoetsen, maar met bonusopdrachten (maximaal 10% van het eindcijfer) in het werkgroeponderwijs. De deelname is vrijblijvend, maar in de praktijk maken veel studenten hier gebruik van. In de volgende jaren van de opleiding wordt de kennis verder uitgebreid en verdiept, waarbij het toepassen en analyseren van het recht meer nadruk krijgt. Het gaat vooral om het toepassen van de stof in casusposities, waarbij ook inzicht in het vakgebied moet worden getoond. In de vakken in de vaardighedenlijn moeten vooral werkstukken worden geschreven. Deze worden beoordeeld aan de hand van beoordelingsformulieren, waarin de aandachtspunten voor de specifieke opdrachten zijn aangegeven.

Het panel is tevreden over de toetsing en beoordeling. Het heeft tijdens het bezoek diverse tentamens in kunnen zien en stelt vast dat deze van voldoende bachelorniveau zijn. Het merkt op dat er een vrij grote nadruk ligt op schriftelijke tentamens met casusposities en essays. Het panel vindt deze toetsvormen passend voor een bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid. Wel zou volgens het panel meer variatie nagestreefd kunnen worden. Het beveelt dan ook aan de mix van toetsvormen te heroverwegen. Het panel is positief over de wijze waarop de betrouwbaarheid, validiteit en inzichtelijkheid van de toetsing worden gegarandeerd. Zo zijn er bij het opstellen van de toetsen altijd minimaal twee examinatoren betrokken. Het corrigeren van tentamens is vrijwel altijd ook een

gezamenlijke activiteit, waardoor bij de beoordeling van het werk van iedere individuele student meerdere docenten zijn betrokken. De beoordeling gebeurt standaard aan de hand van een van te voren opgesteld antwoordmodel. De transparantie wordt onder andere vergroot doordat voor aanvang van het academisch jaar is vastgesteld wat de toetsmomenten en -vormen zijn voor ieder vak. Verder wordt bij ieder vak minimaal één recent tentamen beschikbaar gesteld, zodat studenten een inschatting kunnen maken van de vorm en het niveau van toetsing. Bij elk tentamen vindt na de uitslag een nabespreking plaats waarbij feedback wordt gegeven en studenten in de gelegenheid worden gesteld om hun werk in te zien.

Het panel heeft tijdens het bezoek met de staf gesproken over de wijze van beoordeling van de eindwerkstukken. Het constateert met waardering dat het beoordelingsproces sinds de vorige visitatie meer is gestandaardiseerd en dat er altijd een tweede beoordelaar bij betrokken is. Wel zou volgens het panel, zoals ook genoemd onder Standaard 2, de procedure tijdens het voortraject aangescherpt kunnen worden. Het panel verwacht dat het geven van meer gerichte feedback tijdens het schrijfproces van studenten de kwaliteit van de eindwerkstukken ten goede zal komen. Ten aanzien van het beoordelingsformulier merkt het panel op dat de doorvertaling van de scores op criteria (aangeduid met plussen en minnen) naar eindcijfers niet heel duidelijk is. Verder omvatten de ingevulde beoordelingsformulieren weinig tot geen schriftelijke feedback, waardoor de beoordelingen niet heel transparant lijken. Mede met het oog op de controleerbaarheid achteraf, adviseert het panel de formulieren op dit punt aan te passen.

Examencommissie

De Faculteit Rechtsgeleerdheid kent één examencommissie voor alle opleidingen. De commissie bestaat uit negen leden, inclusief de voorzitter en een externe toetsdeskundige, en beschikt over een ambtelijk secretaris. De examencommissie heeft een zelfstandige en onafhankelijke rol bij het bewaken van de kwaliteit van de toetsing. Zij heeft daar vorm aan gegeven door onder andere het monitoren op afwijkingen van de slagingspercentages en de vakevaluaties; het steekproefsgewijs statistisch analyseren van tentamenuitslagen, naast de analyse van opvallende uitslagen; en het steekproefsgewijs bekijken van de kwaliteit van de scripties en de beoordeling ervan. Recent is de examencommissie gestart met het beoordelen van de relatie tussen de eindkwalificaties van het programma als geheel en de toetsing aan de hand van opleidingsdossiers. Dit zijn documenten waarin de link wordt gelegd tussen de eindtermen van de opleiding en de leerdoelen van de vakken. In de dossiers zijn de eindtermen, de vakomschrijvingen met leerdoelen en literatuur, de tentamens en de vakevaluaties opgenomen. Verder is de examencommissie in 2015 gestart met een benchmark van de beoordeling van masterscripties samen met de Radboud Universiteit Nijmegen.

Het panel is positief over het functioneren van de examencommissie. Het noemt haar een proactieve, deskundige en hardwerkende commissie. Zij heeft in de afgelopen periode een aantal belangrijke stappen gezet in het aantoonbaar borgen van de kwaliteit van toetsing en is duidelijk *in control*. Het panel is gecharmeerd van de opleidingsdossiers. Het ziet dat deze dossiers in belangrijke mate bij kunnen dragen aan een goede kwaliteitsborging. Het panel constateert dat bewaking van het totaalbeeld van de tentamens en de mix aan toetsvormen van de opleiding als geheel nog aandacht verdient. Het werk van de examencommissie kan daarvoor mede aangrijpingspunt zijn.

Overwegingen

Het panel stelt vast dat het systeem van toetsing en beoordeling van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid adequaat functioneert. De toetsen zijn inhoudelijk en wetenschappelijk van voldoende bachelorniveau. Het panel stemt in met de gebruikte toetsvormen. Het vindt deze passend bij de inhoud en vormgeving van de opleiding. Wel constateert het een vrij grote nadruk op schriftelijke tentamens met casus en essays. Het beveelt aan te bezien hoe er meer variatie in de toetsvormen kan worden aangebracht. De beoordeling van de eindwerkstukken vindt op gedegen wijze plaats. Het panel constateert dat de frequentie van feedback naar studenten toe gedurende het afstudeertraject nog aandacht verdient. Verder kan het gebruikte beoordelingsformulier winnen aan transparantie door de relatie tussen de scores op criteria en het uiteindelijke cijfer te verduidelijken en door meer ruimte te scheppen voor toelichting van de beoordeling.

De kwaliteitsborging van toetsing en beoordeling is goed op orde. Het panel heeft waardering voor de opleidingsdossiers, waarin de relatie wordt gelegd tussen de eindkwalificaties van het programma als geheel en de leerdoelen, inhoud en toetsing van de afzonderlijke vakken. Ook waardeert het de diverse maatregelen ter bevordering van de betrouwbaarheid, validiteit en inzichtelijkheid van toetsing, zoals het toepassen van het vier-ogenprincipe. Het panel is positief over het functioneren van de examencommissie, die duidelijk *in control* is.

Conclusie

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'voldoende'.

Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties

De opleiding toont aan dat de beoogde eindkwalificaties worden gerealiseerd.

Toelichting:

Het gerealiseerde niveau blijkt uit de resultaten van tussentijdse en afsluitende toetsen, de eindwerken en de wijze waarop afgestudeerden in de praktijk of in een vervolgopleiding functioneren.

Bevindingen

Om inzicht te krijgen in het gerealiseerde eindniveau van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid heeft het panel voorafgaand aan de visitatie 20 eindwerken, inclusief de bijbehorende beoordelingsformulieren, bestudeerd. Bij de selectie van de werkstukken heeft het panel gelet op een goede spreiding van de cijfers en de afstudeerrichtingen.

Het panel kan zich vinden in de becijfering van de werkstukken en stelt vast dat deze van voldoende bachelorniveau zijn. Wel is het panel van mening dat er een verbeterslag kan plaatsvinden. Het vond de kwaliteit van sommige eindwerkstukken wat aan de lage kant. Van deze werkstukken waren bijvoorbeeld de probleemstelling en deelvragen niet heel duidelijk gesteld en/of de analyses weinig diepgaand. Ook viel het panel op dat diverse eindwerkstukken nog slordigheden bevatten, onder andere qua taalgebruik en literatuurverwijzingen. In algemene zin merkt het panel op dat er in de eindwerkstukken weinig aandacht is voor de verantwoording van de onderzoeksmethoden.

Uit de kritische reflectie blijkt dat het grootste deel van de bachelorstudenten kiest voor een vervolgmasteropleiding in Groningen (71%). Een klein aantal gaat door naar een masteropleiding elders (12%). Van de bachelorstudenten die doorgaan naar de masteropleiding haalt vrijwel iedereen het diploma, hetgeen aangeeft dat de afgestudeerden het vereiste niveau aankunnen. Het panel heeft tijdens het bezoek gesproken met talentvolle studenten en alumni. Zij zijn over het algemeen tevreden over de door hen gevolgde opleiding. Die vormde een goede basis voor hun verdere (onderwijs)carrières.

Overwegingen

Het panel stelt vast dat de eindwerkstukken van voldoende bachelorniveau zijn. Het kan zich over het algemeen vinden in de becijfering en stemt in met het inhoudelijke en wetenschappelijke niveau van de werkstukken. Wel vond het de kwaliteit van sommige werkstukken aan de lage kant. Deze werkstukken scoorden volgens het panel minder op aspecten als helderheid van probleemdefiniëring, diepgang van de analyses en taalgebruik. Voorts vraagt het panel aandacht voor de soms beperkte of ontbrekende verantwoording van de onderzoeksmethodiek in de eindwerkstukken. De alumni zijn over het algemeen succesvol in hun verdere (onderwijs)loopbanen, hetgeen een goede indicatie is dat de studenten in de bacheloropleiding het vereiste niveau halen.

Conclusie

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoende'.

ALGEMEEN EINDOORDEEL

Het panel heeft vastgesteld dat de eindkwalificaties van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid aansluiten bij de vereisten vanuit het vakgebied en passend zijn voor een academische opleiding op bachelorniveau. Het adviseert wel om (juridisch) Engels op te nemen in de eindkwalificaties en om deze met betrekking tot kennis en inzicht logischer en overzichtelijker op te bouwen. Het panel is tevreden over de opzet en inhoud van de opleiding en de afzonderlijke vakken. De gemeenschappelijke propedeuse en de zes afstudeerrichtingen met duidelijke leerlijnen vormen een samenhangend geheel. In positieve zin is het panel de weloverwogen balans opgevallen tussen juridische en metajuridische vakken en het vaardighedenonderwijs. Ook is het panel tevreden over de koppeling met de beroepspraktijk. Het panel stemt in met de toegepaste werkvormen. Wel adviseert het te bezien hoe studenten nog meer aangezet kunnen worden tot vroegtijdig en actief studiegedrag. Het panel is te spreken over de vakinhoudelijke, wetenschappelijke en didactische kwaliteiten van de staf en over de aandacht voor docentprofessionalisering binnen de opleiding. Er is sprake van een collegiale en open sfeer op de faculteit. Het constateert wel dat afstemming over onderwijs veelal informeel en op vakgroepniveau plaatsvindt. Het adviseert om tevens op meer structurele wijze docentoverleggen te entameren, niet alleen op vakniveau, maar ook op opleidingsniveau. Het panel noemt de staf-studentratio van 1:45 zorgelijk hoog en adviseert het management de belasting van de staf goed te monitoren en tijdig te acteren bij eventuele knelpunten. Het acht het toetsingssysteem voldoende, maar zou graag een grotere variatie in toetsvormen zien binnen de bacheloropleiding. Ook kan het beoordelingsformulier van de scriptie aan transparantie winnen. De kwaliteitsborging van toetsing en beoordeling stemt het panel tevreden. Vooral het functioneren van de examencommissie viel in positieve zin op, alsook de opleidingsdossiers. Het panel heeft tot slot kunnen vaststellen dat de eindwerkstukken van voldoende niveau zijn. Wel ziet het panel dat er nog een verbeter slag gemaakt kan worden. Het beveelt aan aandacht te besteden aan de feedback naar studenten toe gedurende het afstudeertraject. De studenten zijn over het algemeen tevreden over de door hen gevolgde opleiding en alumni zijn goed voorbereid op een juridische vervolgopleiding. Over de gehele linie komt het panel tot de slotsom dat de opleiding voldoet aan de kwaliteitseisen die aan een wetenschappelijke bacheloropleiding worden gesteld.

Conclusie

Het panel beoordeelt de *bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid* als 'voldoende'.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: CURRICULA VITAE VAN DE PANELLEDEN

Em. prof. mr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteyn (voorzitter) is emeritus hoogleraar in Transnationale aspecten van het ondernemingsrecht aan de Universiteit Utrecht. Hij studeerde Nederlands recht aan de Rijksuniversiteit Utrecht en kreeg na zijn afstuderen een aanstelling als universitair docent rechtsgeleerdheid bij de economische faculteit van de Universiteit van Amsterdam. Dat leidde geleidelijk tot een specialisatie op het terrein van het ondernemingsrecht in brede zin. Zijn proefschrift *Tegenstrijdig belang van bestuurders en commissarissen* verdedigde hij in 1989. Adriaan Dorresteyn was daarna achtereenvolgens hoofddocent Ondernemingsrecht aan de Universiteit Utrecht (1988-1991) en hoogleraar Privaatrecht aan de Open Universiteit (1991-2000). Daarna keerde hij terug bij de UU als decaan en hoogleraar (2000-2017). Tussen 1994 en 2000 was hij werkzaam in de rechtspraktijk als adviseur bij PricewaterhouseCoopers, en sinds 2008 bij AKD Advocaten, Notarissen & Belastingadviseurs.

Prof. mr. E. (Elies) van Sliedregt (vice-voorzitter) is hoogleraar International and Comparative Criminal Law en adjunct-directeur van het Centre for Criminal Justice Studies aan de University of Leeds (Groot-Brittannië). Ze behaalde haar PhD in 2003 aan Tilburg University, waarna ze werkzaam was aan de Universiteit Leiden (2003-2005) en de Universiteit Utrecht (2005-2007). Van 2007 tot 2016 werkte ze als hoogleraar Strafrecht aan de Vrije Universiteit Amsterdam, waar ze van 2011 tot 2015 ook de functie van decaan van de Rechtenfaculteit en van 2014 tot 2015 die van vice-rector vervulde. Ze heeft *visiting fellowships* vervuld in Cambridge, Oxford, Bologna, Sydney (University of New South Wales), Melbourne (Monash University) en bij het Internationaal Strafhof. Haar onderzoek richt zich onder meer op de beginselen van het strafrecht, rechtspluralisme, het Europees aanhoudingsbevel en terrorismebestrijding. Elies van Sliedregt is senior redacteur van het *Leiden Journal of International Law* (Cambridge University Press) en het *Journal of Conflict and Security Law* (Oxford University Press). Ze is lid van de Koninklijke Hollandse Maatschappij der Wetenschappen.

Em. prof. mr. drs. H.P.A.M. (Henk) van Arendonk is van 1977 tot aan zijn emeritaat in 2013 verbonden geweest aan Capgroep Fiscaal Recht van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij promoveerde in 1991 aan de Erasmus Universiteit. In 1992 werd hij benoemd tot hoogleraar Belastingrecht. Hij werd daarmee verantwoordelijk voor de opbouw van de nieuwe fiscaal-juridische opleiding aan deze faculteit. Hij was en is actief in diverse organisaties, adviesraden en commissies op het gebied van belastingrecht, onder meer als lid van de Commissie Oort (inzake vereenvoudiging van de loon- en inkomstenbelasting), lid van het dagelijks bestuur van de Vereniging voor Belastingwetenschap, voorzitter van de Stichting Europese Fiscale Studies EUR, hoofdredacteur van het *Maandblad Belasting Beschouwingen* en voorzitter van het editorial board van de *EC Tax Review*. Verder treedt hij op als voorzitter van de Klankbordgroep Bijzondere Curator Nederland c.q. voorzitter van het Stichtingsbestuur BCN en als voorzitter van de Stichting Forensische Mediation. Daarnaast is hij werkzaam als scheidingsbemiddelaar.

Prof. mr. dr. A.J.C. (Adrienne) de Moor-van Vugt is hoogleraar Bestuursrecht aan de juridische faculteit van de Universiteit van Amsterdam. Ze was tot 2004 verbonden aan de Universiteit van Tilburg als hoogleraar Bestuurlijk handhavingsrecht en Europees bestuursrecht en lid van het faculteitsbestuur (portefeuillehouder onderwijs) en voorzitter van het Onderwijsbestuur. In 2004 stapte zij over naar de rechtspraak en werd ze raadsheer bij het College van Beroep voor het bedrijfsleven. Daar behandelde zij zaken uit het bijzonder deel van het (Europese) bestuursrecht, zoals mededingingsrecht, financieel toezicht, subsidiezaken en boetezaken, alsmede tuchtzaken tegen accountants. In 2008 werd Adrienne de Moor-van Vugt benoemd tot hoogleraar aan de UvA. Ze is tevens verbonden aan het Amsterdam Center for Law & Economics. Haar onderzoek richt zich op de handhaving van bestuursrecht, de relatie tussen het Europees recht en het Nederlands bestuurs(proces)recht, financieel toezicht en markttoezicht. Ze is actief in diverse organisaties en adviesraden en is hoofdredacteur van *SEW, Tijdschrift voor Europees en Economisch Recht*.

Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaadvlieg is hoogleraar Privaatrecht aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij volgde rechtenstudies aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en de Universiteit van

Poitiers (Frankrijk). In 1987 promoveerde hij op *Auteursrecht op techniek*. Hierna werkte hij bij Van Doorne & Sjollema advocaten in Amsterdam bij de secties intellectuele eigendom en procesrecht. In 1990 keerde hij terug in Nijmegen als hoogleraar Privaatrecht, in het bijzonder handels- en economisch recht, industriële eigendom en auteursrecht. Accenten in zijn aandachtsgebied betreffen de bescherming van industriële vormgeving en de intellectuele eigendom in arbeidsverhoudingen, en de verhouding tussen de intellectuele eigendom en het recht van de ongeoorloofde mededinging en het publiekrechtelijk (Europees) mededingingsrecht. Met ingang van 2003 trad hij toe tot de maatschap van Klos, Morel, Vos & Schaap advocaten in Amsterdam, in 2016 tot Klos c.s. Antoon Quaadvlieg is lid van de Commissie Auteursrecht en de Beneluxraad voor de Intellectuele Eigendom, en redactielid van het tijdschrift *Berichten Industriële Eigendom*. Hij publiceert regelmatig in nationale en internationale vakbladen.

Prof. mr. H.N. (Harriët) Schelhaas is hoogleraar Privaatrecht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Ze promoveerde in 2004 aan de Universiteit Utrecht, waar ze tot 2005 als universitair docent werkzaam was. Van 2005 tot 2015 was ze als honorair universitair hoofddocent verbonden aan het Molengraaff Instituut voor Privaatrecht. In diezelfde periode werkte ze als advocaat bij Stibbe in Amsterdam op de afdeling Commercial Litigation. In 2015 werd ze benoemd tot hoogleraar aan de Erasmus Universiteit. Naast haar aanstelling in Rotterdam is Harriët Schelhaas onder meer (kern)docent bij de Law Firm School, raadsheer-plaatsvervanger bij het Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden en redacteur voor diverse tijdschriften, waaronder het *Nederlands Tijdschrift voor Burgerlijk Recht*, de *European Review of Private Law* en de *Groene Serie Verbintenissenrecht*.

V.A. (Veerle) van Waarde LLB is masterstudent Nederlands recht, specialisatie Staats- en Bestuursrecht, aan Maastricht University. Zij behaalde aan dezelfde instelling haar bachelordiploma European Law School. Veerle van Waarde was actief in verschillende studieverenigingen en werd in 2015 verkozen tot lid van de Faculteitsraad Rechtsgeleerdheid. Momenteel is ze actief als student-assistent en lid van de opleidingscommissie Rechtsgeleerdheid.

Prof. dr. R.A. (Ramses) Wessel is hoogleraar International and European Law and Governance aan de Universiteit Twente en co-directeur van het Centre for European Studies aldaar. Hij is vice-rector en was van 2011 tot 2013 decaan van de School of Management and Governance. Ramses Wessel studeerde in 1989 af aan de Rijkuniversiteit Groningen in het Internationaal Recht en Internationale Relaties. Van 1989 tot 1991 werkte hij bij het Institute for Peace Research van de Rijkuniversiteit Groningen en vervolgens van 1991 tot 2000 bij de afdeling International and European Institutional Law van de Universiteit Utrecht. Zijn onderzoek richt zich vooral op het internationale en Europese institutionele recht, bestuur en wetgeving; de relatie tussen het internationale, EU- en privaatrecht; bestuur en wetgeving op het gebied van internationale organisaties; internationaal en Europees beleid met betrekking tot veiligheid en defensie; en kwesties op het gebied van globaal bestuur en wetgeving. Daarnaast is hij redacteur van het *International Organizations Law Review* (tevens oprichter), de *Netherlands Yearbook of International Law* en *European Papers: A Journal on Law and Integration*.

Em. prof. mr. L.C. (Laurens) Winkel is emeritus hoogleraar Rechtsgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij studeerde aan de Technische Universiteit Delft, de Universiteit van Amsterdam en de Université des Sciences Sociales Toulouse I (Frankrijk) en promoveerde in 1983 aan de Universiteit van Amsterdam. Van 1979 tot 1993 vervulde hij diverse functies binnen de Rechtenfaculteit aldaar; vanaf 1986 was hij universitair hoofddocent op het gebied van Rechtsgeschiedenis. In 1993 werd hij aangesteld als hoogleraar Rechtsgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Van 1995 tot 1997 en daarna nogmaals van 2001 tot 2004 was hij vice-decaan van de Rechtenfaculteit. Van 1991 tot 2016 was hij plaatsvervangend lid van de rechterlijke macht. Hij was en is actief in diverse organisaties en adviesraden en is redactielid van de vaktijdschriften *The Legal History Review* en *Grotiana* (tot 2017).

BIJLAGE 2: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER

Inleiding

Voor u ligt het herziene Domeinspecifiek Referentiekader Rechtsgeleerdheid. Dit kader schetst de uitgangspunten van waaruit opleidingen invulling geven aan hun curricula. Het geeft aan wat mag worden verwacht van de inhoud en het niveau van opleidingen, wat opleidingen beogen te bereiken en wat de maatschappij derhalve kan verwachten van een afgestudeerde bachelor- en masterjurist. Het kader is nadrukkelijk geschreven voor de wetenschappelijke bachelor- en masteropleidingen, die op basis van door hun zelf gekozen eindkwalificaties tot de Visitatiegroep Rechtsgeleerdheid behoren of, in het kader van een zogenaamde Toets nieuwe opleiding, willen gaan behoren.

Het kader geeft geen uitputtende lijst aan van rechtsgebieden of juridische relevante aandachtsgebieden waartoe die opleidingen zich zouden moeten beperken. Evenmin rangordes, antwoorden op methodologische discussies of de wijze waarop een opleiding invulling geeft aan beroepseisen. Elke opleiding geeft zelf aan waar zij denkt te staan op die grote rechtsgeleerde wereldkaart. Formeel doet zij dat in de onderwijs- en examenregeling, materieel in de documenten die aan visitatiecommissies worden aangeboden bij het verzoek tot beoordeling van een opleiding ten behoeve van accreditatie.

Wat wel wordt aangetroffen is een blauwdruk van hetgeen de wetenschap en maatschappij mag verwachten van een afgestudeerde, academisch opgeleide jurist - en dus van een juridische opleiding - in termen van kennis, attitude en vaardigheden. Dat het kader is herzien betekent geenszins dat de onder het oude kader aangeboden opleidingen niet meer van deze tijd zouden zijn. In tegendeel, ook het vorige kader droeg de opleidingen al op om open te staan voor nieuwe ontwikkelingen zoals de mondialisering van de maatschappij en de informatisering van de samenleving. Nadrukkelijker dan voorheen zijn in dit kader de kennis, attitude en vaardigheden die met hedendaagse ontwikkelingen samenhangen omschreven en worden opleidingen uitgedaagd daar in hun doestellingen en eindkwalificaties ook blijf van te geven.

Het Disciplineoverleg Rechtsgeleerdheid denkt met dit Domeinspecifiek Referentiekader enerzijds de visitatiecommissies die de komende jaren opleidingsbeoordelingen moeten uitvoeren binnen de Visitatiegroep een adequate basis te hebben aangereikt om die beoordeling te kunnen uitvoeren. Anderzijds geeft het de noodzakelijke ruimte om een eigen, zo men wil onderscheidend, gezicht te geven aan de afzonderlijke opleidingen die in deze breed samengestelde Visitatiegroep worden aangeboden.

Utrecht, december 2015

Namens disciplineoverleg Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid,

Prof.mr. A.M. Hol,
voorzitter

Totstandkoming

Op 18 december 2015 heeft het disciplineoverlegorgaan Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid (RDR) dit domeinspecifiek referentiekader vastgesteld, ten behoeve van opleidingsbeoordelingen van de Visitatiegroep WO Rechtsgeleerdheid. Het betreft een gezamenlijk kader domeinspecifieke eisen voor alle rechtsgeleerde bachelor- en masteropleidingen die de juridische faculteiten van de Nederlandse universiteiten aanbieden. Voorliggend domeinspecifiek referentiekader vervangt het referentiekader dat in december 2009 door de toenmalige Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid is vastgesteld.

Onder opleiding wordt hierna uitsluitend verstaan: een opleiding die is opgenomen in het Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs (CROHO). Waar hierna over 'jurist' wordt gesproken, wordt bedoeld op de academisch opgeleide juristen, tenzij anders vermeld.

1. Rechtswetenschappelijke opleidingen en beroepen in maatschappelijke context

Rechtsgeleerde bachelor- en masteropleidingen hebben tot doel disciplinebekwame en maatschappelijk betrokken juristen op te leiden en te vormen, met een kritische, academische geest, die in staat zijn zelfstandig probleemsituaties te ontleden teneinde een oplossing te formuleren. Daartoe moeten zij analytisch, kritisch evaluatief, maar ook synthetisch kunnen denken. Het wetenschappelijk niveau en de maatschappelijke relevantie van de opleiding moeten zijn gegarandeerd. Communicatieve vaardigheden, informatievaardigheden en onderzoeksvaardigheden hebben nadrukkelijk een plaats in de opleidingen, waarbij voldoende aandacht is voor actuele ontwikkelingen in relatie tot hun maatschappelijke achtergrond. De academische opleiding tot jurist dient als het ware "in context" te worden beschouwd.

De relatie tussen het recht en de samenleving verandert voortdurend. De samenleving is pluriform en kent een mondiale oriëntatie, waardoor zij almaar complexer wordt. Die ontwikkeling geldt ook voor het recht. Het recht bestaat al lang niet meer alleen uit Nederlandse wetgeving en rechtspraak, maar ontstaat evenzeer in interactie met internationale en Europese regelgeving en rechtspraak, via beleidsregels, aanbevelingen, convenanten, zelfregulering, Europese harmonisatie, beïnvloeding door rechtsvergelijking, enzovoorts. Burgers zijn mondig, het aantal rechtsregels blijft groeien en de samenleving is sterk gejuridiseerd. Europese integratie en mondialisering maken Europees recht, internationaal recht steeds belangrijker. De informatiemaatschappij van de 21e eeuw en haar juridische problemen, maar ook de verwachtingen die de samenleving heeft ten aanzien van het recht, trekken zich steeds minder aan van landsgrenzen, terwijl aan de andere kant de traditionele grenzen in juridische en maatschappelijke zin opnieuw aan belang winnen. Een afgestudeerd jurist moet, in welke context hij of zij ook komt te werken, daarom steeds vaker alert zijn op rechtssystemen en rechtsculturen van andere landen.

Binnen de visitatiegroep Rechtsgeleerdheid worden opleidingen aangeboden die voorzien in de vraag naar academisch breed geschoolde juristen, generalisten, in het bijzonder voor de eerstelijns advisering en beleidsvoorbereiding en overigens op een veelheid aan plaatsen op de arbeidsmarkt. Daarnaast zijn er gespecialiseerde masteropleidingen die voorzien in afgestudeerden die zich kunnen ontwikkelen tot academisch geschoolde specialisten en die zich op hun terrein kunnen meten met hun academische beroepsgenoten waar ook ter wereld. En tot slot zijn er opleidingen juist meer zijn gericht op verbreding van het rechtsgebied waarover de opleiding zich uitstrekt.

Juristen werken in uiteenlopende functies en rollen. Er zijn meer juristen werkzaam buiten de traditionele juridische (toga)beroepen dan daarbinnen. De juridische opleidingen bereiden voor op deze traditionele beroepen, maar evenzeer op een veelheid aan andere werkzaamheden waarvoor academische attitude, kritische analyse, schrijf- en spreekvaardigheid vereist zijn en juridische deskundigheid gewenst is. De juridische opleidingen richten zich daarom niet alleen op de beroepsvereisten voor advocatuur, rechterlijke macht, fiscaliteit en notariaat, de zogenaamde togaberoepen, ook al vormen de beroepsvereisten de kern van bepaalde opleidingen. Alle opleidingen streven een goede afstemming na met de arbeidsmarkt door het onderhouden van contacten met het afnemend beroepenveld. Dat gebeurt onder meer via contacten met

beroepsorganisaties en werkgevers, door middel adviesraden, met alumni, met gastdocenten, stages en loopbaanoriëntatie. Daarnaast moet een bachelorjurist voor wat betreft (onderzoeks)vaardigheden voldoende zijn toegerust om in beginsel te kunnen worden toegelaten tot een rechtsgeleerde (onderzoeks)master en een masterjurist tot een promotietraject, ook al kiest slechts een heel klein deel van de afgestudeerden voor een carrière als onderzoeker.

In de ruim tien jaar dat de bachelor-masterstructuur bestaat heeft zich geen nadrukkelijk beroepsperspectief voor de academisch opgeleide bachelorjurist ontwikkeld en bestaat er geen duidelijk identificeerbare arbeidsmarkt voor afgestudeerden met uitsluitend een academische bacheloropleiding (LL.B). Veel afgestudeerde bachelors werken in een juridisch relevante omgeving, maar daaruit is vooralsnog geen vertaalslag te maken die noodzaakt tot specifieke beroepsvaardigheidseisen voor een bacheloropleiding. De arbeidsmarkt voor academisch opgeleide juristen geeft nog steeds de voorkeur aan juristen met een afgeronde masteropleiding. Veruit de meeste studenten in de universitaire juridische opleidingen kiezen er daarom voor om na een bacheloropleiding ook een masteropleiding af te ronden. Niet alleen vanwege het verruimde arbeidsmarktperspectief, maar ook omdat het een wettelijke eis is voor de toegang tot de togaberoepen.

Ook bacheloropleidingen streven er niettemin naar om studenten voor te bereiden op hun toekomstig bestaan als jurist. Dat kan door die beroepspraktijk herkenbaar te doen zijn in de inhoud en de samenstelling van het onderwijsprogramma, maar ook via extracurriculaire activiteiten en loopbaanvoorbereiding.

Een 'jurist' is met de komst van juridische HBO-opleidingen niet meer als vanzelfsprekend iemand met een universitair getuigschrift dat kwalificeert voor de traditionele juridische beroepen (zittende en staande magistratuur; advocatuur; notariaat, belastingadviseur); een meester in de rechten (mr.).

Hoewel ook de juristen met een HBO-opleiding de titel Bachelor of Laws (LL.B) mogen voeren, is er een duidelijk verschil tussen de HBO-opleidingen en de academische rechtswetenschappelijke opleidingen. Het onderscheidend kenmerk is dat in wetenschappelijke (juridische) opleidingen de fundamenteën worden gelegd voor het eigen maken van de methode van rechtswetenschappelijk onderzoek, zoals tot uiting gebracht in de eindkwalificaties van de opleidingen. Dit komt vooral naar voren in de inhoud van het programma, de diepgang en de wijze waarop het recht wordt benaderd. De academische bachelor- en masteropleidingen richten zich op het opleiden van juristen die onafhankelijk en kritisch hebben leren denken, die niet alleen antwoorden op vragen leren vinden, maar evenzeer vragen blijven stellen bij de antwoorden. De toegang tot de traditionele togaberoepen is wettelijk geregeld en vereist zowel een academische bachelorgraad (LL.B) als de graad Master of Laws (LL.M).¹

De LL.M-jurist zal in Nederland – en met name in de uitoefening van genoemde togaberoepen – in de meeste gevallen de equivalente titel meester in de rechten (mr.) voeren.

2. Mogelijkheden tot (inter)nationale vergelijking

Zowel buiten als binnen Europa worden rechtswetenschappelijke opleidingen gekenmerkt door hun zeer uiteenlopende inbedding en structuur, grote verschillen in toelating en studieduur. Daarnaast kennen alle landen afzonderlijke regelgeving ten aanzien van de toegang voor afgestudeerde juristen tot de advocatuur, rechterlijke macht, fiscaliteit en notariaat, welke van invloed is op de oriëntatie en het beoogde eindniveau. Curricula van opleidingen kunnen uiteraard worden vergeleken, maar een serieuze internationale benchmark van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen is vooralsnog niet mogelijk.

¹ Bij Koninklijk besluit van 18 september 2008 (Stb. 2008, 383) de beroepsvereisten voor advocatuur en rechterlijke macht, en notaris gewijzigd in verband met de gelijkstelling in het kader van de vereisten voor toetreding tot gereguleerde juridische beroepen, van de aan een hogeschool verkregen graad Bachelor, bij afronding van de opleiding HBO-rechten met een schakelprogramma, met de aan een universiteit verkregen graad Bachelor op het gebied van het recht. Het schakelprogramma omvat onderwijseenheden op het gebied van recht die worden aangeboden door een universiteit of de Open Universiteit met een totale studielast van ten minste 60 studiepunten.

De Duitse benchmarkorganisatie CHE staat niet open voor buitenlandse rechtenopleidingen, terwijl dat al wel is gedaan ten aanzien andere disciplines.² Ook het EU-project Tuning Sectoral Framework for Social Sciences leidde niet tot een geharmoniseerde set van eindkwalificaties van en voor juridische opleidingen.³ Er zijn enkele nationale buitenlandse benchmarks van juridische opleidingen beschikbaar, zoals de Benchmarks for Law in Groot-Brittannië, waarin de vereiste kennis, vaardigheden en attitude van bachelors en masters zijn vastgelegd voor visitatie en accreditatie van de opleidingen aldaar.⁴ Bovendien is de bruikbaarheid hiervan voor continentaal-Europese opleidingen beperkt vanwege de grote verschillen tussen de rechtssystemen van Common Law en Civil Law.

De Bologna- en Lissabonakkoorden hebben zeker op de inhoud van het juridisch onderwijs in de EU een harmoniserend effect gehad. In het kader van de toetreding tot de EU hebben nieuwe EU-lidstaten hun opleidingen vaak al op de bachelor-masterstructuur gebaseerd, de oude lidstaten zijn nog doende om hun onderwijssystemen te hervormen en te harmoniseren. Daarbij wordt soms gekozen voor oplossingen die juist de onderlinge vergelijkbaarheid weer bemoeilijken, zoals bijvoorbeeld in Duitsland, dat zich juist naar een gevarieerder opleidingsaanbod door ontwikkelt.⁵ Dit alles leidt tot de conclusie dat een serieuze internationale vergelijking van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen vooralsnog niet mogelijk is of in ieder geval niet zinvol is.

Voor wat betreft de vergelijking van opleidingen op nationaal niveau kan worden vastgesteld dat tussen de juridische faculteiten in Nederland veel informatie-uitwisseling en afstemming plaatsvindt, onder andere over onderwijsvernieuwingen, onderzoek, de interpretaties van accreditaties en de invulling van de beroepsvereisten. Er is geregeld landelijk overleg tussen de decanen in de RDR; afgeleid daarvan komen zo nodig de portefeuillehouders onderwijs en de directeurs bedrijfsvoering bij elkaar om onderwijsgerelateerde, organisatorische en financiële onderwerpen te bespreken en ervaringen en gegevens uit te wisselen. Ten slotte vindt er regelmatig landelijk overleg en afstemming plaats op ambtelijk niveau in het Landelijk Overleg Beleidsmedewerkers. De RDR en de afzonderlijke faculteiten doen bovendien hun voordeel met de *good practices* die visitatiepanels constateren en waarvan zij in de beoordelingsrapportages aan de NVAO verslag doen. De RDR is in gesprek met vertegenwoordigers van het divers samengestelde, afnemende beroepenveld. Zo overlegt de RDR met de Raad voor de Rechtspraak en de Nederlandse Orde van Advocaten om ter precisering van de toepasselijke wettelijke bepalingen een standaard vast te stellen voor het 'civiel effect' van juridische opleidingen. Dat gebeurt in de vorm van een convenant.

Er kan derhalve worden gesteld dat enige vorm van nationale *benchmarking* plaatsvindt, doorgaans in een informele sfeer, behalve daar waar het nationale onderwijsvisitaties betreft en de beperkingen met betrekking tot voornoemd convenant. In dat kader voert het discipline-overleg ook formele taken uit.

3. Beroepsvereisten

Bij en krachtens de wet is de toegang tot de rechterlijke macht, de advocatuur en het notariaat geregeld. In de praktijk betekent dit dat er eisen worden gesteld aan de inrichting van bachelor- en masteropleidingen die moeten voorzien in toelating tot vervolgoopleidingen die opleiden voor functies in de rechterlijke macht, de advocatuur, het notariaat en de fiscaliteit.

² Gemeinnütziges Centrum für Hochschulentwicklung: www.che.de.

³ Uit het eindrapport van 2012: 'Consequently, even the proto list of the competences required by students and future practitioners of law are still at this stage no more than embryonic.' Tuning Sectoral Framework for Social Sciences – Final Report, 2008, blz. 45. Zie verder de landenoverzichten in annex 4 behorende bij het rapport (<http://tuningacademy.org/sqf-social-sciences/?lang=en>).

⁴ Er is een herziene versie in concept verschenen: Subject Benchmark Statement Law: Draft for Consultation March 2015

(<http://www.qaa.ac.uk/en/Publications/Documents/SBS-consultation-Law-15.pdf>).

⁵ Neue Wege in der Juristenausbildung, Essen, 2010,

http://www.stifterverband.info/wissenschaft_und_hochschule/lehre/juristenausbildung/.

De opleidingen die voor voorbereiding op de vervolgoopleidingen kiezen, maken dat in hun onderwijs- en examenregeling duidelijk door daarin de wettelijke beroepsvereisten en de nadere precisering ervan in het convenant, als hiervoor beschreven, nadrukkelijk op te nemen. De examencommissies van deze opleidingen zullen daartoe specifieke verklaringen afgeven, op basis waarvan de vervolgoopleidingen kunnen bepalen of een opleiding aan bedoelde eisen voldoet.

4. Eindkwalificaties van de bachelor- en masteropleidingen

Op basis van nationale en relevante internationale vergelijkingen van eindkwalificaties bij vergelijkbare opleidingen en in een poging een maximale aansluiting te realiseren op het - zeer diverse - beroepenveld, maakt iedere rechtswetenschappelijke opleiding keuzes bij het opstellen van de eindkwalificaties. Deze maken deel uit van de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van een afzonderlijke opleiding. Binnen deze eindkwalificaties komen ten minste drie categorieën aan de orde.

A. Kennis en inzicht

De afgestudeerde jurist beheerst de juridische kernleerstukken van het rechtsgebied of de rechtsgebieden waarop de opleiding zich oriënteert. Dat geldt zowel voor de materiële en formele, als voor de historische en theoretische aspecten ervan.

Parate kennis alleen is echter niet voldoende. Opleidingen streven daarom naar het ontwikkelen van 'werkelijk inzicht in het recht' bij hun studenten, in een academische omgeving waarin de 'waaromvragen' kunnen bloeien. Dat betekent dat naast de vorenbedoelde vakinhoudelijke kennis, methoden worden gedoceerd waarmee de nieuwste relevante ontwikkelingen en veranderingen kunnen worden bijgehouden. Inzicht in verschillen tussen grote juridische families (zoals tussen *common* en *civil law*), in de historische en filosofische ontwikkeling van het recht en voor zover de aard van de opleiding dit vereist of toelaat, in de methode van rechtsvergelijking, kunnen worden geïntegreerd in het onderwijs. De afgestudeerde jurist moet aldus in staat zijn om permanent zijn juridische kennis te actualiseren en zich eventueel op nieuwe terreinen te specialiseren.

B. Academische en juridische vaardigheden

Het voorgaande veronderstelt een groeiende nadruk op het verwerven van academische en juridische vaardigheden: (een leven lang) leren en het verwerven van een internationale attitude. Het veronderstelt ook dat de afgestudeerde jurist in staat is te reflecteren op het recht en maatschappelijke vraagstukken kan vertalen naar de taal die het recht hanteert om die vragen op te lossen. Tijdens de opleiding wordt de student gestimuleerd te zoeken naar vragen en problemen én naar antwoorden en oplossingen; hij wordt in staat gesteld een analytisch vermogen te ontwikkelen en hij leert kritisch te denken, te schrijven en te presenteren.

Daarbij is het vermogen om een juridische casus te kunnen formuleren en op te lossen essentieel. De afgestudeerde jurist dient daarvoor in staat te zijn op adequate wijze de relevante feiten te kunnen verzamelen, te verwerken en te waarderen en de rechtsregels daarop toe te passen. Van de jurist wordt verwacht dat hij een maatschappelijk probleem juridisch kan duiden en mogelijke handelingsrichtingen weet te schetsen.

Een jurist moet bovendien in staat zijn juridische kennis en een juridisch oordeel schriftelijk en mondeling aan vakgenoten, maar ook in andere professionele omgevingen over te dragen. Daarmee staat de taal als werkinstrument van de jurist centraal. Een correcte, goede en heldere mondelinge en schriftelijke beheersing van de Nederlandse taal (of van de Engelse taal indien de voertaal van de opleiding (deels) Engelstalig is) is onontbeerlijk. Daarbij dienen studenten tijdens hun opleiding, indien dit voor die opleiding relevant is, gelegenheid te krijgen kennis op te doen van de Engelse juridische terminologie in de huidige maatschappelijke context.

C. Academisch burgerschap / attitude

Tijdens de opleiding moet de aankomende jurist zich de rechtscultuur of de rechtsculturen eigen maken. Hij moet een beroepsethische houding ontwikkelen en zich ervan bewust zijn in welke

maatschappelijke context het recht functioneert en wat, in samenhang daarmee, zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid is. Het onderwijs en de onderwijsomgeving zijn de student hierbij behulpzaam. Het is belangrijk dat het onderwijs zodanig is ingericht dat maatschappelijke interesse wordt gestimuleerd en dat een natuurlijke belangstelling wordt gewekt voor juridische vraagstukken en het juridisch denken, evenals voor de functie van het recht in de samenleving.

5. Eindniveau

Opleidingen dienen op transparante wijze aan te geven hoe studenten in staat worden gesteld het eindniveau te bereiken én op welke wijze studenten kunnen aantonen dat zij het eindniveau hebben bereikt. Daarvoor wordt de basis in de eerste plaats gevormd door de toetsresultaten, werkstukken en presentaties.

Voor de juridische bacheloropleidingen geldt dat het bereikte eindniveau ook wordt weerspiegeld in een bachelorscriptie, bachelorthesis of eindwerkstuk, de benaming doet er niet toe. Het beantwoorden van een rechtsvraag met behulp van erkende rechtswetenschappelijke methoden en het verslag van het uitvoeren van het onderzoek dat daaraan ten grondslag ligt vormen daarvan de kern.

De bachelorthesis - of een andere vorm van eindwerkstuk - heeft niet als doel aan te tonen dat alle eindkwalificaties van de bacheloropleiding zijn behaald. Belangrijke vaardigheden als mondelinge vaardigheden worden daarmee bijvoorbeeld niet getoetst, evenals het inzicht in alle voor de bacheloropleiding relevante rechtsgebieden. Daarnaast speelt ook het gegeven dat in de meeste juridische bacheloropleidingen slechts een relatief gering aantal studiepunten beschikbaar is voor het eindwerkstuk. In de juridische bacheloropleidingen staat doorgaans het opdoen van onderzoeksvaardigheden, in de vorm methoden- en techniekenvakken, niet centraal. Het opdoen van onderzoeksvaardigheden is onderdeel van de algemene academische vorming van juristen en gebeurt vooral bij de behandeling van de afzonderlijke rechtsgebieden. Het staat opleidingen bovendien vrij om accenten aan te brengen die de eigen kleur van een opleiding weergeven. Die kleur zal dan ook tot uitdrukking komen in het eindwerkstuk.

Voor de masterthesis geldt hetzelfde, met het verschil dat het verder ontwikkelen van onderzoeksvaardigheden in de masteropleiding doorgaans een belangrijkere plaats inneemt, alleen al vanwege het feit dat het behalen van iedere juridische master in principe toegang geeft tot een promotietraject. Daarnaast worden er naast de reguliere masteropleidingen ook gespecialiseerde onderzoeksmasters aangeboden, waarin juist het opdoen van onderzoeksvaardigheden centraal staat. Bovendien wordt de ook voor de overige academische beroepspraktijk noodzakelijke verdieping pas in de masterfase bereikt. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de plaatsing van de masterthesis in het curriculum, het doorgaans grotere aantal studiepunten dat in de master is ingeruimd voor het eindwerkstuk en de inhoudelijke eisen die daaraan worden gesteld.

6. Algemene kenmerken en doelstellingen van de bachelor- en masteropleidingen

Hierboven is reeds aangegeven dat het opleidingspalet breed is, zowel in aantal, in de gekozen specialisaties als in kleur. Dat neemt niet weg dat juridische opleidingen gemeenschappelijke kenmerken hebben – en moeten hebben. Deze kenmerken hoeven niet bij elke opleiding in dezelfde mate aanwezig te zijn, maar ze moeten in de kern van iedere juridische opleiding wel enige weerklink vinden. Hoe opleidingen dat concreet doen, ligt vast in de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van een opleiding.

In rechtswetenschappelijke bacheloropleidingen staan de volgende kenmerken centraal:

- a. de maatschappelijke functie van het recht;
- b. de kernbegrippen van de voornaamste rechtsgebieden binnen het recht: het privaatrecht, het staatsrecht, het bestuursrecht, het strafrecht, het Europees recht, het internationaal recht en, voor fiscale en notariële opleidingen, het belastingrecht;
- c. het recht als samenhangend systeem;

d. de theoretische grondslagen en de historische ontwikkeling van het recht en, voor fiscale en notariële opleidingen, de economische aspecten van het recht.

In rechtswetenschappelijke masteropleidingen wordt de kennis van één of meerdere rechtsgebieden of specifieke onderwerpen daarbinnen, verder verdiept. Centrale kenmerken zijn:

e. de maatschappelijke functie van het (rechts)gebied dat door de opleiding wordt bestreken, de grenzen alsook de betrekkelijkheid ervan;

f. verdieping of verbreding van de kernbegrippen van één of meerdere rechtsgebieden (het privaatrecht, het staatsrecht, het bestuursrecht, het belastingrecht, het strafrecht, het Europees recht en het internationaal recht);

g. de plaats van het bestreken rechtsgebied in het samenhangend systeem van het recht;

h. de theoretische grondslagen en de historische ontwikkeling van het rechtsgebied en, voor fiscale en notariële opleidingen, economische aspecten van het recht.

Met academische juridische opleidingen wordt voorts beoogd:

i. het verwerven van kennis van en inzicht in het recht, waarbij het recht wordt beschouwd mede in zijn Europese, internationale en rechtsvergelijkende context;

j. te reflecteren op de grenzen van het recht, alsook de betrekkelijkheid ervan;

k. het verwerven van academische en juridische vaardigheden. Daaronder wordt in dit kader verstaan:

1. het vermogen om als een academicus over het recht na te denken;

2. het vermogen om met vakgenoten en met niet-juristen vanuit de opgedane kennis en het verkregen inzicht te communiceren, gebruikmakend van een analytische houding en uitstekende spreek- en schrijfvaardigheden;

3. het vermogen tot het toepassen van een relevant wetenschappelijk instrumentarium;

4. het vermogen om deel te nemen aan het wetenschappelijk debat;

5. het vermogen om kennis te vergaren, te waarderen, te verwerken en toe te passen;

6. het vermogen om specifieke kennis op het gebied van het recht toe te passen in een bredere

wetenschappelijke, historische, filosofische, ethische en maatschappelijk-culturele context;

7. het vermogen om kritisch te kunnen omgaan met rechtsregels en rechtspraak en daarbij nieuwe oplossingen te zoeken en te vinden;

8. het vermogen om nieuwe ontwikkelingen en nieuwe rechtsgebieden bij te houden en te exploreren;

9. het vermogen om te gaan met de toenemende mondialisering, Europeanisering en internationalisering van het recht.

l. het ontwikkelen van academisch burgerschap dat besef inhoudt van een beroepsethische houding en bewustwording van de maatschappelijke context waarin het recht functioneert, alsmede de maatschappelijke verantwoordelijkheid die hiermee ontstaat voor de academisch opgeleide jurist.

BIJLAGE 3: BEOOGDE EINDKWALIFICATIES

A Eindkwalificaties kennis en inzicht

De eindkwalificaties van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid - en de daarin opgenomen afstudeerrichtingen - op het gebied van kennis en inzicht van de afgestudeerde zijn:

A1 Kennis van en inzicht in de belangrijkste rechtsbegrippen, de kernleerstukken en de structuur van het geldende nationale recht.

In de afstudeerrichting Nederlands Recht gaat het hierbij in het bijzonder om grondige kennis van en inzicht in het privaatrecht, het strafrecht, het bestuursrecht, het bij deze drie vakgebieden behorende procesrecht en het staatsrecht.

In de afstudeerrichting Internationaal en Europees Recht gaat het hierbij in het bijzonder om grondige kennis van en inzicht in het privaatrecht, het strafrecht, het bestuursrecht en het bij deze drie vakgebieden behorende procesrecht.

In de afstudeerrichting Fiscaal Recht gaat het hierbij in het bijzonder om grondige kennis van en inzicht in het fiscaal recht en het bijbehorende procesrecht en het privaatrecht.

In de afstudeerrichting IT-Recht gaat het hierbij in het bijzonder om grondige kennis van en inzicht in het IT-recht, het privaatrecht, het strafrecht, het bestuursrecht en het bij deze drie laatste vakgebieden behorende procesrecht.

In de afstudeerrichting Juridische Bestuurskunde gaat het hierbij in het bijzonder om grondige kennis van en inzicht in het bestuursrecht en het bij dit vakgebied behorende procesrecht, het privaatrecht en het staatsrecht.

In de afstudeerrichting Notarieel Recht gaat het hierbij in het bijzonder om grondige kennis van en inzicht in het notarieel recht, het privaatrecht en het bij dit laatste vakgebied behorende procesrecht.

A2 Kennis van en inzicht in het Europese recht als afzonderlijk rechtsgebied, alsmede de wisselwerking tussen de Nederlandse, de Europese en de internationale rechtsorde.

A3 Vertrouwdheid met de grondslagen en wordingsgeschiedenis van het recht en het besef van de eigen aard van de rechtsbeoefening, met inbegrip van de juridische beroepsethiek.

A4 In de afstudeerrichting Internationaal en Europees Recht grondige kennis van en inzicht in het Europese en het internationale recht en in de bredere (internationale) context waarbinnen het internationale en het Europese recht functioneert.

A5 In de afstudeerrichting Fiscaal Recht kennis van en inzicht in de openbare financiën, de bedrijfseconomie en het fiscaal boekhouden.

A6 In de afstudeerrichting Juridische Bestuurskunde kennis van en inzicht in (a) de kernbegrippen en -theorieën van de bestuurskunde en de beleidswetenschap, (b) de inrichting en werking van de publieke sector in Nederland en Europa en (c) de relevante kernbegrippen en -concepten uit de politieke wetenschap, de rechtseconomie en de organisatiekunde.

B Eindkwalificaties toepassing van kennis, oordeelsvorming en communicatieve vaardigheden

De eindkwalificaties van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid - en de daarin opgenomen afstudeerrichtingen - op het gebied van toepassing van kennis, oordeelsvorming en communicatieve vaardigheden van de afgestudeerde zijn:

B1 Het vermogen de voor de oplossing van een juridisch vraagstuk relevante wetgeving, jurisprudentie en literatuur te selecteren, deze te beoordelen en toe te passen.

B2 Het vermogen om uit een feitencomplex de juridisch relevante feiten te selecteren.

B3 Het vermogen een logische en juridisch consistente en correcte argumentatie op te bouwen en daarmee op heldere wijze schriftelijk en mondeling antwoorden te formuleren op positiefrechtelijke vragen. In de afstudeerrichting Juridische Bestuurskunde gaat het hierbij ook om bestuurswetenschappelijke vragen.

B4 Het in hun onderlinge samenhang kunnen beoordelen van de positiefrechtelijke, rechtstheoretische, rechtshistorische, rechtseconomische en/of maatschappelijke aspecten van een vraagstuk en het daarover op academisch niveau kritisch, reflectief en evaluatief kunnen nadenken.

B5 Het vermogen om onder begeleiding elementair juridisch onderzoek uit te voeren en hierover op gestructureerde wijze te rapporteren.

B6 In de afstudeerrichting Juridische Bestuurskunde de vaardigheid om vraagstukken betreffende de inrichting en werking van de publieke sector te analyseren vanuit een onderling samenhangend juridisch en sociaalwetenschappelijk perspectief.

B7 In de afstudeerrichting Juridische Bestuurskunde het vermogen kritisch, reflectief en evaluatief bestuurskundig onderzoek te verrichten ter ondersteuning van bestuurlijke inrichting en beleidsvorming.

C Eindkwalificaties leervaardigheden

De eindkwalificaties van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid - en de daarin opgenomen afstudeerrichtingen - op het gebied van leervaardigheden van de afgestudeerde zijn:

C1 Bewustheid van de voortdurende ontwikkeling van het recht en het vermogen om relevante juridische ontwikkelingen bij te houden en kennis te actualiseren.

C2 Het vermogen beargumenteerd keuzes te maken ten aanzien van een vervolgstudie waarin een hoger niveau wordt gevraagd.

BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA

Afstudeerrichting Nederlands Recht

College	hc = hoorcollege (met aantal uren per collegeweek) wg= werkgroep (met aantal uren per collegeweek)
Toets	tov = tentamen open vragen tmc = tentamen multiple-choice op = opdrachten (meestal schriftelijk) pap = paper

blok	vaknaam	EC	college	toets
1	Algemene Rechtswetenschap 1	10	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
1	Rechtsgeschiedenis	5	7*4 hc; 7*1 wg	tov
1	Studiestartgroepen	0	7*1 wg	geen
2	Algemene Rechtswetenschap 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
2	Staatsrecht 1	5	7*4 hc;7*2 wg	tmc
3	Burgerlijk Recht 1	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
3	Bestuursrecht 1	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
4	Strafrecht 1	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
4	Jur. Onderzoeksvaardigheden 1	5	7*2 hc;7*2 wg	pap+op
blok	jaar twee	60	College	toets
1	Bestuursrecht 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
1	Strafrecht 2	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
2	Burgerlijk Recht 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
2	Romeins Recht	5	7*4 hc;7*2 wg	tov
3	Jur. Onderzoeksv. 2	5	7*2 hc;7*2 wg	pap+op
3	Rechtseconomie	5	7*4 hc;7*2 wg	tov/tmc
3	Staatsrecht 2	5	7*2 hc;7*2 wg	tov
4	Handelsrecht	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
4	Bestuursrecht 3	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
blok	jaar drie	60	College	toets
1	Burgerlijk Procesrecht 1	5	7*4 hc	tov
1	Internationaal Publiekrecht	5	7*4 hc	tov
1	Staatsrecht 3	5	7*4 hc	tov
2	Europees Recht	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
2	Inleiding Rechtsfilosofie*		7*2 hc;7*2 wg	tov+op
2	Juridische Argumentatie*	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
2	Inleiding Rechtssociologie*		7*2 hc;7*2 wg	tov
3	Strafrecht 3	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
3+4	Studentenrechtbank	10	Practica	pap+op
4	Burgerlijk Recht 3	5	6*4 hc	tov
4	Inleiding Sociaal Recht	5	7*4 hc	tmc

* keuze 1 uit 3

Afstudeerrichting IT-Recht

College	hc = hoorcollege (met aantal uren per collegeweek) wg= werkgroep (met aantal uren per collegeweek)
Toets	tov = tentamen open vragen tmc = tentamen multiple-choice op = opdrachten (meestal schriftelijk) pap = paper

blok	vaknaam	EC	college	toets
1	Algemene Rechtswetenschap 1	10	7*2 hc;7*6 wg	tov+op
1	Rechtsgeschiedenis	5	7*4 hc; 7*1 wg	tov
1	Studiestartgroepen	0	7*1 wg	geen
2	Algemene Rechtswetenschap 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
2	Staatsrecht 1	5	7*4 hc;7*2 wg	tmc
3	Burgerlijk Recht 1	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
3	Bestuursrecht 1	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
4	Strafrecht 1	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
4	Jur. Onderzoeksvaardigheden 1	5	7*2 hc;7*2 wg	pap+op
blok	jaar twee	60	college	toets
1	Bestuursrecht 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
1	Strafrecht 2	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
2	Burgerlijk Recht 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
2	Inleiding IT-Recht	5	7*4 hc	tov
3	Computercriminaliteit	5	7*2 hc	tov
3	Jur. asp. van Kennismanagm.	5	7*2 hc	tov+tmc
3	Recht en Informatiemanagm.	5	7*2 hc;7*2 wg	pap+op
4	Handelsrecht	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
4	Bestuursrecht 3	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
blok	jaar drie	60	college	toets
1	ICT Contracten*	10	7*4 hc	tov
1	Burgerlijk Procesrecht 1	5	7*4 hc	tov
2	Europees Recht	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
2	Inleiding Rechtsinf.	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
3	Strafrecht 3	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
3+4	Studentenrechtbank	10	practicum	pap+op
4	Burgerlijk Recht 3	5	6*4 hc	tov
4	Rechtsvinding	5	7*2 hc	pap+op

* met ingang van 1 september 2017 is ICT Contracten een 5 EC vak geworden en is het vak Internationaal Publiekrecht (5 EC) aan de opleiding toegevoegd.

Afstudeerrichting Internationaal en Europees Recht

College	hc = hoorcollege (met aantal uren per collegeweek) wg= werkgroep (met aantal uren per collegeweek)
Toets	tov = tentamen open vragen tmc = tentamen multiple-choice op = opdrachten (meestal schriftelijk) pap = paper

blok	vaknaam	EC	college	toets
1	Algemene Rechtswetenschap 1	10	7*2 hc;7*6 wg	tov+op
1	Rechtsgeschiedenis	5	7*4 hc; 7*1 wg	tov
1	Studiestartgroepen	0	7*1 wg	geen
2	Algemene Rechtswetenschap 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
2	Staatsrecht 1	5	7*4 hc;7*2 wg	tmc
3	Burgerlijk Recht 1	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
3	Bestuursrecht 1	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
4	Strafrecht 1	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
4	Jur. Onderzoeksvaardigheden 1	5	7*2 hc;7*2 wg	pap+op
blok	jaar twee	60	college	toets
1	European Law	10	7*4 hc;7*2 wg	tov+op
1	Strafrecht 2	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
2	Public International Law	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
2	Introduction to Common Law	5	7*2 hc	tov
3	Strafrecht 3	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
3	Res. sem. European Law	5	7*2 hc	op
4	Handelsrecht	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
4	Res. sem. International law	5	4*2 sem	op
blok	jaar drie	60	college	toets
1	Bestuursrecht 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
1	Burgerlijk Procesrecht 1	5	7*4 hc	tov
2	Burgerlijk Recht 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
2	Introduction to Political Science	5	7*2 hc	tov
3	Rechtseconomie	5	7*4 hc;7*2 wg	tov+tmc
3	Decision making in the EU*	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
3	Theory of Int.Relations*	5	7*2 hc	tov
3+4	Studentenrechtbank	10	practicum	pap+op
4	Bestuursrecht 3	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
4	Burgerlijk Recht 3	5	6*4 hc	tov

* keuze 1 uit 2

Afstudeerrichting Fiscaal Recht

College	hc = hoorcollege (met aantal uren per collegeweek) wg= werkgroep (met aantal uren per collegeweek)
Toets	tov = tentamen open vragen tmc = tentamen multiple-choice op = opdrachten (meestal schriftelijk) pap = paper

blok	vaknaam	EC	college	toets
1	Algemene Rechtswetenschap 1	10	7*2 hc;7*6 wg	tov+op
1	Rechtsgeschiedenis	5	7*4 hc; 7*1 wg	tov
1	Studiestartgroepen	0	7*1 wg	geen
2	Algemene Rechtswetenschap 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
2	Staatsrecht 1	5	7*4 hc;7*2 wg	tmc
3	Burgerlijk Recht 1	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
3	Bestuursrecht 1	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
4	Strafrecht 1	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
4	Jur. Onderzoeksvaardigheden 1	5	7*2 hc;7*2 wg	pap+op
blok	jaar twee	60	college	toets
1	Belastingrecht 1	10	7*4 hc;6,5*4 wg	tov+op
1	Bedrijfseco. voor Fiscalisten	5	7*4 hc;7*2 wg	tov
2	Burgerlijk Recht 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
2	Formeel Belastingrecht 1	5	7*4 hc	tov
3	Inkomstenbelasting	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
3	Jur. Onderzoeksv. 2	5	7*2 hc;7*2 wg	pap+op
4	Handelsrecht	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
4	Winst	5	7*4 hc;7*2 wg	tov
blok	jaar drie	60	college	toets
1	Omzet- en Overdrachtsbel.	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
1	Loonheffingen	5	7*2 hc	tov
2	Europees Recht	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
2	Openbare Financiën	5	7*4 hc	tov
3	Vennootschapsbelasting	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
3+4	Studentenrechtbank	10	Practicum	pap+op
4	Burgerlijk Recht 3	5	6*4 hc	tov
4	Fiscaal Comp. Verantw.	5	7*4 hc;7*2 wg	tov

Afstudeerrichting Notarieel Recht

College	hc = hoorcollege (met aantal uren per collegeweek) wg= werkgroep (met aantal uren per collegeweek)
Toets	tov = tentamen open vragen tmc = tentamen multiple-choice op = opdrachten (meestal schriftelijk) pap = paper

blok	vaknaam	EC	college	toets
1	Algemene Rechtswetenschap 1	10	7*2 hc;7*6 wg	tov+op
1	Rechtsgeschiedenis	5	7*4 hc;7*1 wg	tov
1	Studiestartgroepen	0	7*1 wg	geen
2	Algemene Rechtswetenschap 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
2	Staatsrecht 1	5	7*4 hc;7*2 wg	tmc
3	Burgerlijk Recht 1	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
3	Bestuursrecht 1	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
4	Strafrecht 1	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
4	Jur. Onderzoeksvaardigheden 1	5	7*2 hc; 7*2 wg	pap+op
blok	jaar twee	60	college	toets
1	Personen- en Fam.rt Erfrecht	10	7*6 hc;7*2 wg	tov
1	Bedrijfseco. voor Notariëlen	5	7*4 hc; 7*2 wg	tov
2	Burgerlijk Recht 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
2	Romeins Recht	5	7*4 hc;7*2 wg	tov
3	Relatievermogensrecht	10	7*6 hc	tov
3	Jur. Onderzoeksv. 2	5	7*2 hc;7*2 wg	pap+op
4	Handelsrecht	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
4	Notariswet	5	7*4 hc	tov
blok	jaar drie	60	college	toets
1	Belastingrecht 1	10	7*4 hc;6,5*4 wg	tov+op
1	Burgerlijk Procesrecht 1	5	7*4 hc	tov
2	Europees Recht	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
2	Rechtsp. en Personenvennoot.	5	7*4 hc	tov
3	Fiscale aspecten registergoed.	5	7*2 hc	tov
3	Notarieel onderzoeksproject	10	12*2 prac	op
4	Registergoederenrecht	10	7*6 hc	tov+op
4	Burgerlijk Recht 3	5	6*4 hc	tov

Afstudeerrichting Juridische Bestuurskunde

College	hc = hoorcollege (met aantal uren per collegeweek) wg= werkgroep (met aantal uren per collegeweek)
Toets	tov = tentamen open vragen tmc = tentamen multiple-choice op = opdrachten (meestal schriftelijk) pap = paper

blok	vaknaam	EC	college	toets
1	Algemene Rechtswetenschap 1	10	7*2 hc;7*6 wg	tov+op
1	Rechtsgeschiedenis	5	7*4 hc;7*1 wg	tov
1	Studiestartgroepen	0	7*1 wg	geen
2	Algemene Rechtswetenschap 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
2	Staatsrecht 1	5	7*4 hc;7*2 wg	tmc
3	Burgerlijk Recht 1	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
3	Bestuursrecht 1	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
4	Strafrecht 1	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
4	Jur. Onderzoeksvaardigheden 1	5	7*2 hc;7*2 wg	pap+op
blok	jaar twee	60	college	toets
1	Bestuursrecht 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov
1	Elementaire Bestuurskunde	5	7*2 hc	tov
2	Burgerlijk Recht 2	10	7*4 hc;7*4 wg	tov+op
2	Theorie Sociale Wetenschappen	5	7*2 hc	tov
3	Beleidsanalyse	5	7*2 hc;7*2 wg	tov+op
3	Rechtseconomie	5	7*4 hc;7*2 wg	tov+tmc
3	Staatsrecht 2	5	7*2 hc;7*2 wg	tov
4	Meth. Soc.wetensch. onderzoek	10	7*8 wg	tov+op
4	Bestuursrecht 3	5	7*2 hc;7*2 wg	tov
blok	jaar drie	60	college	toets
1	Inleiding Politicologie	5	7*2 hc	tov
1	Internationaal Publiekrecht	5	7*4 hc	tov
1	Staatsrecht 3	5	7*4 hc	tov
2	Europees Recht	10	7*4 hc;7*2 wg	tov
2	Openbare Financiën	5	7*4 hc	tov
3	Organisatie en bestuur	10	7*4 hc	tov
3	Bestuur en recht	5	7*2 hc	tov
4	Bestuursk. onderzoeksproject	10	practicum	op
4	Burgerlijk Recht 3	5	6*4 hc	tov

BIJLAGE 5: BEZOEKPROGRAMMA

Maandag 22 januari 2018		
8.45	9.00	Aankomst en welkom
9.00	11.30	Vorbereidend overleg en inzien documenten
11.00	12.30	Gesprek met inhoudelijk verantwoordelijken alle opleidingen
12.30	13.00	Lunch
13.00	13.45	Gesprek met studenten M Nederlands recht
13.45	14.30	Gesprek met studenten B Rechtsgeleerdheid
14.30	15.00	Pauze
15.00	15.45	Gesprek met docenten B Rechtsgeleerdheid
15.45	16.30	Gesprek met docenten M Nederlands recht
16.30	17.00	Pauze
17.00	17.45	Gesprek met leden van de opleidingscommissie Rechtsgeleerdheid (B Rechtsgeleerdheid en M Nederlands recht)
17.45	18.30	Gesprek met alumni M Nederlands recht
Dinsdag 23 januari 2018		
8.30	10.00	Vorbereidend overleg en inzien documenten; spreekuur (9.30-10.00)
10.00	10.45	Gesprek met studenten M Fiscaal recht en M Notarieel recht
10.45	11.30	Gesprek met docenten M Fiscaal recht en M Notarieel recht
11.30	12.15	Gesprek met leden van opleidingscommissies: OC Fiscaal recht en OC Notarieel recht
12.15	12.45	Lunch
12.45	13.30	Gesprek met studenten M Recht en ICT en M Recht en bestuur
13.30	14.15	Gesprek met docenten M Recht en ICT en M Recht en bestuur
14.15	14.30	Pauze
14.45	15.30	Gesprek met leden van opleidingscommissies: OC IT-recht en OC Juridische bestuurskunde
15.30	16.30	Gesprek met leden van de examencommissie
16.30	17.00	Pauze
17.00	17.30	Gesprek over thema employability (studieverenigingen en beleidsmedewerker beroepenveld)
17.30	18.00	Gesprek met alumni M Notarieel recht en M Fiscaal recht
18.00	18.30	Gesprek met alumni M Recht en ICT en M Recht en bestuur
Woensdag 24 januari 2018		
09.00	09.45	Gesprek met studenten B Internationaal en Europees recht (Engels)
09.45	10.30	Gesprek met docenten B Internationaal en Europees recht (Engels)
10.30	11.00	Pauze
11.00	11.45	Gesprek met studenten M Internationaal en Europees Recht en M European Law
11.45	12.30	Gesprek met docenten M Internationaal en Europees Recht en M European Law
12.30	13.00	Lunch
13.00	13.45	Gesprek met studenten International Economic and Business Law en M International and Comparative Private Law
13.45	14.30	Gesprek met docenten International Economic and Business Law en M International and Comparative Private Law
14.30	14.45	Pauze
14.45	15.30	Gesprek met studenten M International Law and the Law of International Organizations en M Criminal Law and Criminology

15.30	16.15	Gesprek met docenten M International Law and the Law of International Organizations en M Criminal Law and Criminology
16.15	16.45	Pauze
16.45	17.30	Gesprek met leden van opleidingscommissies: OC International and European Law en OC Engelstalige masteropleidingen
17.30	18.30	Gesprek met alumni Engelstalige masteropleidingen incl. M Internationaal en Europees Recht
Donderdag 25 januari 2018		
9.00	10.00	Eindgesprek met formeel verantwoordelijken
10.00	12.30	Opstellen voorlopige bevindingen
12.30	13.00	Lunch
13.00	15.00	Opstellen voorlopige bevindingen
15.00	15.30	Vorbereiden mondelinge rapportage (panel intern)
15.30	16.00	Mondelinge rapportage voorlopige bevindingen

BIJLAGE 6: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN

Het panel heeft voorafgaand aan het bezoek 20 eindwerken bestudeerd van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid. De studentnummers van de eindwerken zijn bekend bij QANU en kunnen op verzoek worden opgevraagd.

Het panel heeft tijdens het bezoek onder meer de volgende documenten bestudeerd (deels in *hard copy* en deels via de elektronische leeromgeving):

- Studiemateriaal, waaronder toetsopgaven en een representatieve selectie handboeken, van de volgende cursussen:
 1. Algemene Rechtswetenschap 1 (incl. ITJ)
 2. Studentenrechtbank
 3. Notarieel Onderzoeksproject
 3. Bestuurskundig Onderzoeksproject
 4. Juridische Onderzoeksvaardigheden 2
 5. Inleiding Rechtsfilosofie
 6. Burgerlijk recht 2
 7. Bestuursrecht 3
 8. Strafrecht 2
 9. Belastingrecht 1
 10. European Law
 11. Personen-, familie- & erfrecht
 12. Burgerlijk recht 2
 13. Elementaire Bestuurskunde
 14. Inleiding IT-recht
 15. Vennootschapsbelasting
 16. Registergoederenrecht
 17. Handelsrecht
 18. Organisatie en Bestuur
 19. ICT Contracten

- Opleidingsdossiers opleidingen
- Jaarverslagen examencommissie afgelopen 3 jaren
- Verslagen opleidingscommissie afgelopen jaren
- Semesterbundels evaluaties laatste 3 jaren (6 semesters)
- Internationalisation plan Faculty of Law
- Werkstukken vak Recht en Informatiemanagement
- Didactisch concept
- Christodoulou, D. (2014). *Seven myths about education*. New York: Routledge
- Onderwijsmonitor 2015 en 2016
- Beroepsoverzicht afgestudeerden Arbeidsrecht
- PDCA m.b.t. vakevaluaties en slagingspercentages 2016-2017
- Overzicht onderwijsinzet 2017-2018